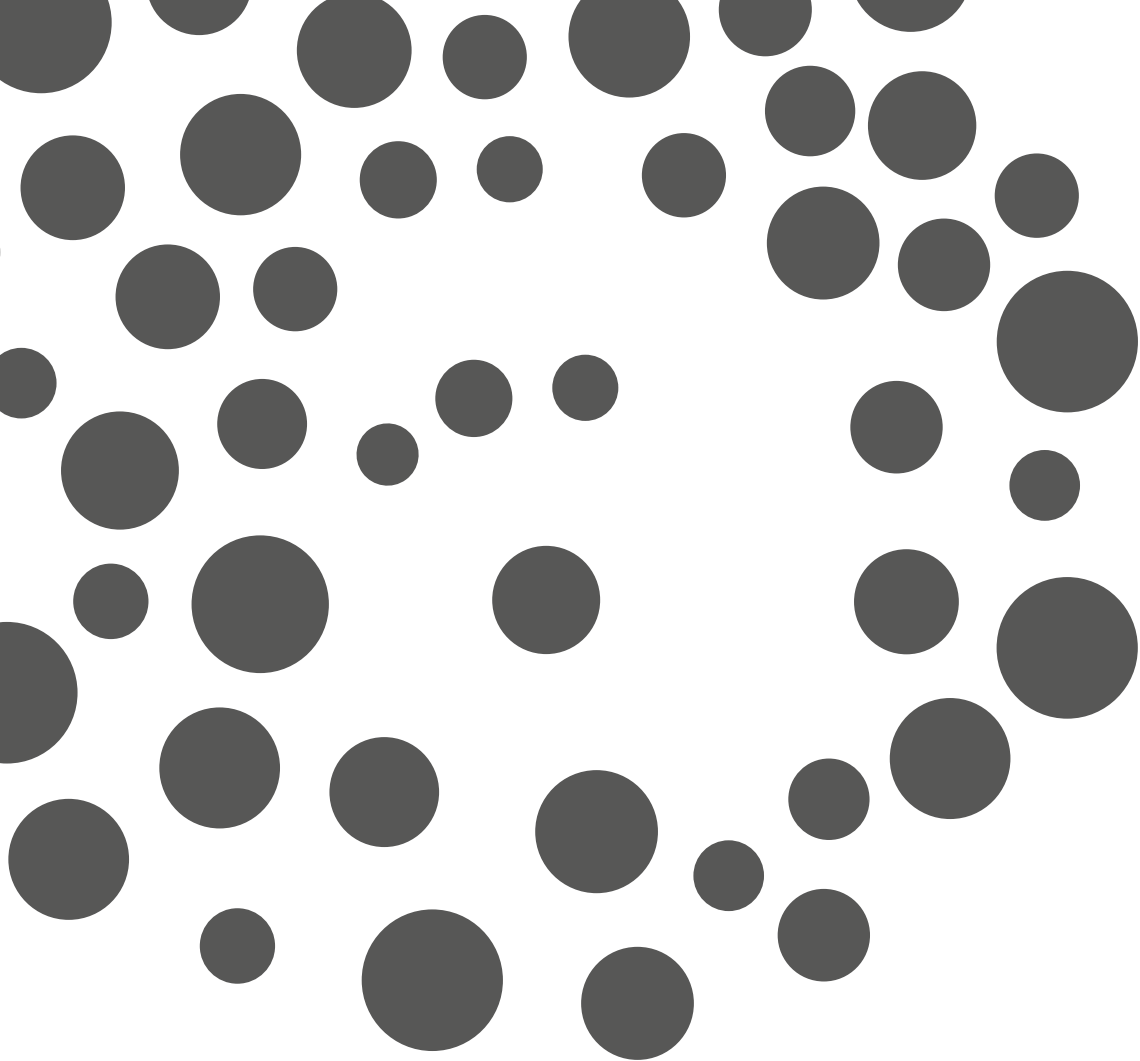

otvorená
akadémia

**AKO JAZYKOM
(NE)UBLIŽUJEME**

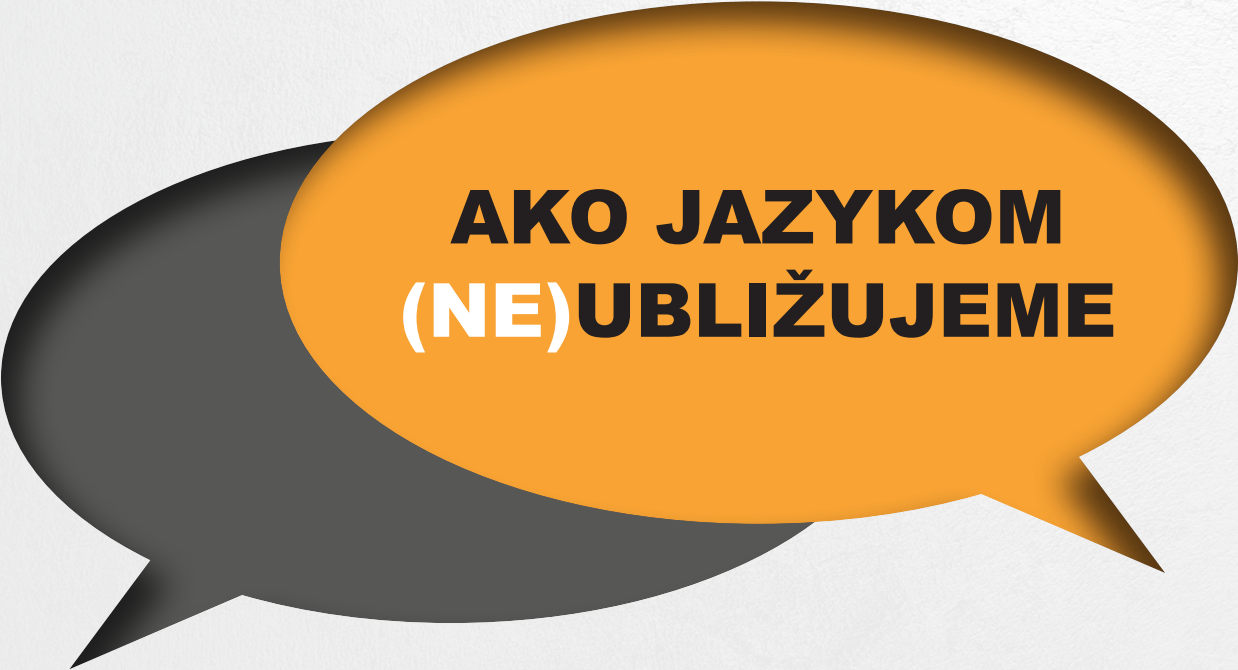

ISBN 978-80-69181-01-4

otvorená
akadémia

AKO JAZYKOM (NE)UBLIŽUJEME

JAROSLAVA RUSINKOVÁ (ED.)
ROMAN SOÓKY
JANA PAPCUNOVÁ
MAGDA PETRJÁNOŠOVÁ
LUCIA MOLNÁR SATINSKÁ

Zdroj: istockphoto/Zolnierrek

OBSAH

4

Úvod

JAROSLAVA RUSINKOVÁ

7

Diskriminácia a jazyková komunikácia

JAROSLAVA RUSINKOVÁ

16

Ako prežívame významy slov

ROMAN SOÓKY

27

Nenávisť a násilie v online prostredí

JANA PAPCUNOVÁ – MAGDA PETRJÁNOŠOVÁ

40

Podoby rodovo inkluzívneho používania slovenčiny

LUCIA MOLNÁR SATINSKÁ

50

Referencie

ÚVOD

Medzi páľčivé spoločenské problémy (nielen) súčasnej doby patria javy, ako napr. diskriminácia, nenávisťný jazyk (hate speech) či online násilie. Ako problémy sa javia jednak preto, že sú založené na rôznych ideológiách, stereotypoch či predsudkoch, a jednak preto, že majú závažný vplyv na vznik a udržiavanie nerovnosti v spoločnosti, teda v sociálnych vzťahoch. Táto nerovnosť má rôzne prejavy, jej výsledkom môže byť psychické či fyzické ubližovanie ľuďom aj celým skupinám ľudí.

Veľmi dôležitým aspektom uvedených sociálnych problémov je jazykový prejav a komunikácia, pretože práve tá je v základe budovania sociálnych vzťahov. Ak komunikáciu (t. j. dorozumievanie, výmenu informácií a nadväzovanie vzťahov) chápeme ako činnosť, môže mať pozitívne, ale, pochopiteľne, aj negatívne následky. Ľudia majú rôzne zábery, ktorým podriaďujú svoje komunikačné správanie a konanie. V záujme dosahovania istých cieľov možno istými typmi komunikácie ubližovať, a to vedome či nevedome. Cieľom tejto brožúry je vysvetliť, ako je možné, že môžeme ubližovať aj takým „neviditeľným“ nástrojom, ako je jazyk. Zároveň ponúka možnosti a príklady na zmierňovanie negatívnych vplyvov dorozumievania sa jazykom.

V prvej časti sa venujeme tomu, ako sa jazyk používa ako nástroj a prostriedok diskriminácie, ale aj ako diskriminačný dôvod. Táto kapitola stručne vysvetľuje

základné pojmy a skutočnosti, ktoré sa s jazykovou diskrimináciou spájajú, a opisuje prejavy jazykovej diskriminácie, založenej na prežívaní jazyka v dialógu/rozhovore. Prežívanie jazykových významov v kontexte istého typu komunikačnej situácie opisuje druhá kapitola na pozadí interpretačnej kompetencie používateľov jazyka. Významným činiteľom ovplyvňujúcim našu interpretačnú kompetenciu, teda schopnosť odhaľovať význam a zmysel povedaného, je (medzi inými) propaganda politických aktérov, ktorí pôsobia na „jazykové svety“ ľudí a podsúvajú im vlastné nazeranie na svet. Výsledkom je postupná polarizácia spoločnosti, ktorú možno sledovať napr. vo virtuálnom priestore sociálnych sietí. Tretia kapitola preto tematizuje nenávisť a násilie v online prostredí, pričom jej cieľom je objasniť, ako sa šíri nenávisťný obsah na internete, aký má nenávisťný obsah vplyv na tých, ktorí ho zažívajú, aký má vplyv na mieru násillia v spoločnosti, a navrhuje tiež, ako môžeme podporiť vlastný uvedomelý prístup k nenávisťnému správaniu. Záverečná kapitola sa venuje konkrétnym návrhom komunikačných stratégií týkajúcich sa používania rodovo inkluzívnej slovenčiny, t. j. rešpektujúcej slovenčiny, ktorá vyjadruje úctu k všetkým hovoriacim, bez ohľadu na rod. Vysvetľuje sa viacero uplatniteľných prístupov (zdvojovanie, neutralizácia, opis a pod.) s konkrétnymi príkladmi a použitiami v rozličných sférach, tak aby pomohli spíňať kritériá efektívneho dorozumievania sa, t. j. komunikácie, ktorá nikoho neznevýhodňuje.

Centrálnym pojmom, resp. myšlienkou brožúry je tzv. uvedomelá komunikácia. Ide o slovné spojenie vystupujúce v opozícii k tomu, čo v komunikácii subjektívne nevnímame, tzn. keď si človek neuvedomuje, ako komunikuje (to vedie k habituácii, t. j. znecitlivovaniu, zníženej reakcii na isté opakované podnety), aké následky má jeho komunikačné správanie, teda neuvedomuje si prežívanie iných ľudí, resp. ľudí, s ktorými sa rozpráva (znížená empatia).

Uvedomelosť sa tradične spája s národom ako historicky sformovaným spoločenstvom ľudí, ktorý sa vyznačuje istými kultúrnymi, jazykovými, náboženskými, územnými, hospodárskymi a inými charakteristikami. V súčasnosti už však nemožno chápať národ ako jednoliaty celok. Tvoria ho totiž rôzne skupiny, (sub) kultúry, komunity. Spoločnosť je demokratizovaná, rôznorodá, jej súčasťou sú aj inakosť a cudzosť, t. j. vlastnosti, ktoré v rôznej miere pripisujeme rôznym

Zdroj: www.freepik.com

členom spoločnosti. Uvedomelá komunikácia je preto budovaná na myšlienkach inklúzie (inakosti a cudzosti) ako procesu zabezpečovania rovnakých príležitostí pre všetkých ľudí, a na pestovaní potreby zlepšovania dorozumievacích schopností vo verejnej komunikácii, ale aj v každodenných rozhovoroch, teda na pestovaní komunikačnej kultúry.

ČO JE PODĽA NÁS UVEDOMELÁ KOMUNIKÁCIA?

Uvedomelá komunikácia je vedomá a disciplinovaná. Spája sa s aktívnou kultiváciou vlastnej komunikačnej

činnosti. Človek si vedome cibrí spôsoby komunikácie s ohľadom na ľudí, s ktorými sa rozpráva. Vychádza pritom z presvedčenia, že komunikácia je prioritne zameraná na vzájomné porozumenie a riadi sa princípom kooperácie. Kultivovaná komunikácia je taká, ktorá podporuje komunikačnú a sociálnu spoluprácu, pričom sa znižuje miera nerovnosti medzi komunikačnými partnermi a v konečnom dôsledku aj medzi členmi občianskej spoločnosti.

Uvedomelá komunikácia je tiež informovaná, znalostná komunikácia. Je možné ju budovať na základe vzdelania a rozširovania všeobecnej rozhladenosti človeka. Poznávaním toho, čo vnímame ako iné, cudzie, môžu sa postupne stierať či neutralizovať rozdiely, ktoré vnímame ako neprekonateľné.

Uvedomelá komunikácia je rešpektujúca a citlivá. V centre jej záujmu je porozumenie ako základ nezraňujúceho a tolerantného prístupu k človeku bez ohľadu na jeho inakosť. Kľúčom k tolerancii je pritom scitlivovanie ľudí na potreby iných. Kladie sa pritom dôraz na pocit solidarity, t. j. uvedomenie si skutočnosti, že všetci patríme do jednej spoločnosti.

Naostatok, uvedomelá komunikácia je aj angažovaná a svedomitá. Je prejavom osobnej angažovanosti každého komunikujúceho človeka, ktorý môže prakticky ovplyvňovať sociálne vzťahy vo svojom bezprostrednom aj v širšom okolí.

Brožúra *Ako jazykom (ne)ubližujeme* je príspevkom k diskusii o budovaní občianskej spoločnosti a návo- dom, ako môžeme sami prispieť k znižovaniu nerovnosti v spoločnosti.

DISKRIMINÁCIA A JAZYKOVÁ KOMUNIKÁCIA

Jaroslava Rusinková

V piatok 25. augusta 2006 pred ôsmou hodinou ráno napadli dvaja muži ženu. Útok bol národnostne motivovaný. Páchatelia odhalili etnickú príslušnosť ženy na základe telefonického rozhovoru, počas ktorého hovorila po maďarsky. Pred útokom jej povedali len pár viet, všetko sa však začalo výkrikom *Na Slovensku po slovensky!* Prípád Hedvigy Malinovej sa stal symbolom nenávisti voči maďarskej menšine, symbolom hlboko zakorenených predsudkov v spoločnosti a stal sa aj súčasťou politického diskurzu (k prípadu sa v tej dobe vyjadrovalo mnoho politikov, už v tom čase zľudovela fráza „Skutok sa nestal“), čím sa prejavil jeho ideologický rozmer. H. Malinová napadli len preto, že rozprávala po maďarsky, ale práve jazyk, ktorým hovorila, bol spúšťačom celej situácie, lebo poslužil ako „rozlišovač“. Ukázalo sa tak, že aj jazyk je súčasťou diskriminačných praktík, ktoré môžu vyústiť do rôznych extrémnych aktov. Otázka znie: Došlo by k násilnému činu, ak by rozprávala po slovensky? Stalo by sa to, ak by rozprávala po slovensky s maďarským akcentom? Existuje alternatíva, v ktorej by sa dostala do školy bez ujmy na zdraví, napr. keby v tej chvíli nerozprávala vôbec?

V nasledujúcej kapitole sa pokúsime priblížiť špecifickú formu diskriminácie – lingvicizmus. Ten má mnohé prejavy od jemnejších, ktoré si nemusíme uvedomovať, až po tie najnásilnejšie, ktoré spôsobujú psychickú či fyzickú ujmu.

ČO JE JAZYKOVÁ DISKRIMINÁCIA

Jazykovú diskrimináciu (lingvicizmus) možno vo všeobecnosti chápať ako nespravodlivé zaobchádzanie s jednotlivcami založené výlučne na ich používaní jazyka, avšak vhodnejšie by bolo hovoriť o nerovnom zaobchádzaní. Jazyková diskriminácia sa vyvinula z biologicky založeného rasizmu a kultúrne založeného etnicizmu (Skutnabb-Kangas – Phillipson, 2017), to znamená že na základe jazyka získava jedna skupina obyvateľstva spoločensky výhodnejší status, resp. prevahu nad inými skupinami v rámci istého spoločenstva. Ide o veľmi všeobecnú charakteristiku jazykovej diskriminácie, môžeme sa však od nej odraziť. Ako sa môže prejavovať sociálna prevaha istej skupiny nad inou? Napríklad pri uprednostňovaní uchádzačov o zamestnanie, ktorí hovoria po slovensky, to znamená, že

Zdroj: istockphoto/danleap

nemajú prízvuk naznačujúci príslušnosť k menšine. Stáva sa tiež, že v rámci zdravotnej starostlivosti sú pacienti prísne napomínaní, aby hovorili po slovensky, známe sú aj prípady, keď im zdravotné zariadenie úplne odmietlo ošetrovanie z dôvodu neznalosti slovenčiny. Ojedinelé nie sú príbehy z cudzineckej polície, kde si cudzinec bez znalosti slovenského jazyka poradí len veľmi ťažko. Prioritne sa teda jazyková diskriminácia prejavuje vo vzťahu k nositeľom cudzích či menšinových jazykov (medzijazyková diskriminácia).

Paradoxne však existuje aj taká forma diskriminácie, ktorá sa prejavuje vo vzťahu k tým používateľom jazyka, ktorých materinským jazykom je slovenčina, ale ich jazykové prejavy nezodpovedajú predstavám o náležitej úrovni používania spisovnej slovenčiny (vnútrojazyková diskriminácia). Dôvodom pritom môžu byť rôzne rečové chyby, nárečové prejavy alebo tiež gramatické či pravopisné chyby. Ľuďom sa jednoducho nepáči nespisovný prejav. V zásade nik nespochybňuje potrebu spisovného jazyka. Tu sa však nepohybujeme v rovine používania jazyka ako takého, ale v rovine hodnotenia používania jazyka. Ako hovorí S. Ondrejovič (2020), niektoré jazykové prejavy (výrazy) sa vnímajú ako správne, estetické, primerané a kultivované, prípadne aj pravdivé, iné sa zasa stigmatizujú ako nesprávne, neestetické, neprimerané, nekultivované, cudzie, falošné a deficitné. Tieto hodnotenia v lingvistike nazývame jazykový purizmus. Extrémnym prejavom chorobného záujmu o jazykovú správnosť sú skupiny ľudí, ktorí (najmä v online prostredí) neustále poukazujú na jazykové prešľapy a usilujú sa o jazykovú čistotu. Jazykoví fanatici sú ironicky označovaní ako *grammar nazis*, teda gramatickí nacisti.

PREČO DISKRIMINUJEME AJ NA ZÁKLADE JAZYKA

Ako ľudské bytosti sme nastavení na rozlišovanie ľudí na základe jazyka. Vo svete, v komunikácii, v kontakte s inými, cudzími ľuďmi sa potrebujeme orientovať a jazyk je jedným z tých vlastností, ktoré sú dostatočne „zjavné“, resp. počuteľné, aby sme vedeli, s kým máme v komunikácii „tú češť“ (porov. so zaužívaným frazeologizmom *Vtáka poznáš po perí a človeka po reči*). Psychológovia zistili, že už u päťročných detí funguje prízvuk (Giles, 1973), resp. výslovnosť ako potenciálny prostriedok sociálneho hodnotenia, rovnako ako napr. rod alebo farba pokožky. Štúdie tiež ukázali, že deti preferujú priateľov zo skupiny s rovnakým akcentom a rovnako viac dôverujú ľuďom hovoriacim ich materinským jazykom (porov. Giles – Rakić, 2014), pričom tieto preferencie nie sú spôsobené oslabenou zrozumiteľnosťou v komunikácii, ale prostým uprednostňovaním vlastného prízvuku, čím sa prízvuk stáva súčasťou mechanizmu, prostredníctvom ktorého človek dáva svetu význam a organizuje ho. Ide o nevedomovanú schopnosť človeka, vlastný jazyk mu slúži na hodnotenie členov iných spoločenstiev a zároveň slúži ako vlastnosť, na základe ktorej definuje vlastnú (napr. národnú) identitu (porov. frázu *jazyk je tmel/lepidlo národa*).

Prirodzene sa tak vytvára presvedčenie, že medzi jazykom a národom/národnosťou je akýsi vzťah. Treba však povedať, že vzťah jazyka a národa/národnosti nie je úplne priamočiary. Existujú národy, ktoré používajú viac jazykov (Kanada, Fínsko, Švajčiarsko, Holandsko...). Taktiež existujú jazyky, ktoré používajú viaceré národy (napr. angličtina, francúzština, španielčina...).

Jestvujú národy, ktoré majú viac variantov toho istého jazyka (napr. Rusíni, ktorí nemajú vlastný štát, tzn. že ich jazyk je pod vplyvom rôznych iných jazykov v štátoch, v ktorých sú menšinou). Niektorí členovia spoločnosti používajú istý jazyk, avšak definujú sa v rámci inej národnosti (bežné je to napr. v rómskej menšine, ktorej členovia si v sčítaní obyvateľov domov a bytov často uvádzajú národnosť slovenskú, ale používajú vlastný, rómsky jazyk, alebo naopak), dokonca existujú prípady viacnásobnej národnostnej identity (hovorí sa napr. o Maďaroch zo Slovenska, Rusínoch-Ukrajincoch atď.) či o viacjazyčných používateľoch. Zhrnúť povedané, vzťah jazyka a národa nie je nevyhnutný. A nie je taký aj preto, že kým jazyk si človek osvojuje v komunikácii od malička, národnostnú identitu si, naopak, môže vybrať.

NA SLOVENSKU PO SLOVENSKY

Napriek tomu, čo sme spomenuli, v slovenskej spoločnosti pretrváva presvedčenie o úzkom vzťahu jazyka a národa, čo sa prakticky ukazuje v jazykovej politike štátu. Na Slovensku sa jazyková politika vykonáva v zmysle zákona o štátnom jazyku, v ktorom sa v úvode konštatuje: „Národná rada Slovenskej republiky, vychádzajúc zo skutočnosti, že slovenský jazyk je najdôležitejším znakom osobitosti slovenského národa, najvzácnejšou hodnotou jeho kultúrneho dedičstva a výrazom suverenity Slovenskej republiky aj všeobecným dorozumievacím prostriedkom jej občanov, ktorý zabezpečuje ich slobodu a rovnosť v dôstojnosti a právach na území Slovenskej republiky, uzniesla sa na tomto zákone.“ Provokačne potom vyznieva hypotéza, že už samotná existencia tzv. jazykového zákona, ktorý definuje jazyk ako znak národa a ako hlavný

komunikačný prostriedok, je faktorom, ktorý vplýva na existenciu a podporu jazykovej diskriminácie.

Jazykový zákon má pritom vplyv na všetky oblasti verejnej komunikácie, v ktorých vytvára prostredie výslovne protežujúce slovenský jazyk. Slovenská republika má však aj iné zákony, napr. zákon o používaní jazykov národnostných menšín či antidiskriminačný zákon, nehovoriac o tom, že je tiež signatárom Európskej charty regionálnych alebo menšinových jazykov, ktorá má zabezpečovať ich ochranu a rozvíjanie. Dosiaľ však vo väčšine situácií, keď dochádza ku konfliktu zákonov, „vyhráva“ práve zákon o štátnom jazyku, čo potvrdil aj ústavný súd na základe hodnotenia beňátskej komisie v roku 2010.

NAJPRV SA DOUČ PRAVOPIS/GRAMATIKU, AŽ POTOM SA VYJADRUJ

Uvedený výrok azda nie je neznámy. Používa sa často v diskusiách najmä vtedy, keď racionálne argumenty dôjdu. Aj to má však svoje príčiny. Na Slovensku existuje dlhá tradícia pestovania jazykovej kultúry, ktorá nás presviedča, že jazyk je akousi krehkou rastlinkou, ktorú treba chrániť (pred cudzími vplyvmi) a rozvíjať (najlepšie bez pomoci cudzích jazykov). Akoby jazyk existoval sám osebe, akoby mohol existovať bez jeho používateľov, ktorí si ho prispôsobujú vlastným komunikačným potrebám. Tento vzťah je nám vštepovaný už od malička. Jazyková výučba na školách vyzerá tak, že učitelia jazykové chyby priamo hodnotia ako negatívny jav, čím u detí vytvárajú taký vzťah k jazyku, ktorý možno penalizovať. Tento prístup je však osobitne negatívny v prípade detí, ktoré sa v škole stretnú so slovenčinou prvýkrát (maďarské, rómske aj rusínske,

či deti z iných krajín) a namiesto zvládania komunikačných kompetencií v nich výučba upevňuje presvedčenie o vlastnej jazykovej nedostatočnosti. V školskej praxi sa potom stretávame aj so segregáciou žiakov, ktorí nezvládajú učivo nie preto, že by neboli schopní sa ho naučiť, ale jednoducho mu nerozumejú. Jazykové chyby však v žiadnom prípade nie sú prejavom zníženej inteligencie človeka či nedostatočných mentálnych schopností a neexistujú vedecké dôkazy, že vôbec nejaký vzťah medzi jazykom a inteligenciou existuje.

AKO SA MÔŽE DISKRIMINÁCIA PREJAVOVAŤ?

Jazyk slúži na rozlišovanie a orientáciu v prvom rade preto, aby sme sa vedeli prispôbiť človeku, s ktorým sa rozprávame, pretože prvotným komunikačným záujmom je potreba dorozumieť sa. Poškodzujúci rozmer sa však začína tam, kde sa končí táto vôľa prispôbiť sa. Ak sa naša pozornosť sústreďuje na samotný jazyk namiesto zmyslu výpovede, ktorú nám komunikujúci partner odovzdáva, proces komunikácie je narušený. Napätie vzniká pri negatívnej reakcii na jazyk komunikačného partnera.

Jazyková diskriminácia sa prejavuje v rôznych formách (priamo aj nepriamo), napr. ako:

a) **výsmech** – na základe používania jazyka sa človek stáva objektom pobavenia, napr. napriek zaužívanému mýtu, že stredoslovenská slovenčina je najčistejšia a najľubozvučnejšia, jej používatelia sú cieľom mnohých žartov, najmä ak pôsobia vo verejných funkciách. S výsmechom sa často stretávajú aj ľudia s rôznymi poruchami reči, napr. s chybnou výslovnosťou hlásky *r* (tzv. ráčkovanie).

PRÍKLAD

Dobrý deň. Mám 14 rokov a neviem vôbec vysloviť hlásku „r“ narozdiel od ostatných. Mňa to trápi až veľmi a neviem s touto poruchou ani žiť. Hlavný problém je s tým v škole, keď mám niečo čítať alebo odpovedať na otázky alebo povedať ako sa volám. Proste učitelia mi nerozumejú, až po druhýkrát a spolužiaci sa z toho strašne smejú. V poslednej dobe som začal chodiť poza. Nechodil som ani do školy. Teraz mám kvôli tomu problémy ako doma, tak i v škole. Dnes nám končia prázdniny, zajtra musím ísť do školy a ja len keď počujem slovo škola, celý sa začnem triasť. Už fakt neviem čo robiť. Uvažujem nad vecami nad ktorými deti v mojom veku určite neuvažujú. V noci plačem, lebo neviem čo robiť.

b) **Zahanbovanie na základe používania jazyka (language shaming)** – verejné (prostredníctvom médií) alebo neverejné znevažovanie konkrétnych spôsobov používania jazyka, pričom výsledkom nemusí byť efekt pobavenia. Ide napr. o časté poukazovanie na nespisovné vyjadrovanie namierené proti politikom, novinárom, známym osobnostiam, ktoré tradične považujeme za prestížnych nositeľov spisovnej slovenčiny.

PRÍKLAD

Eduard Chmelár

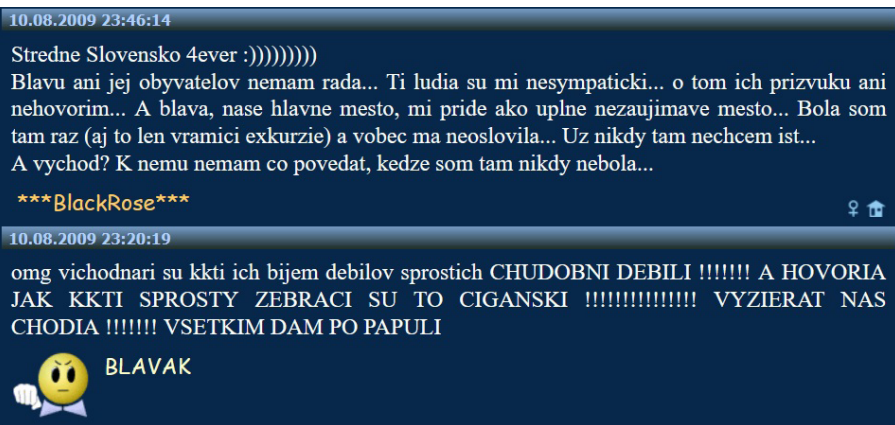
16. február 2012 · 🌐

Milé političky a politici! Keď už vrážate také obrovské peniaze do reklamných kampaní, nemal by byť pre Vás problém, aby ste našli niekoľko eur aj na jazykovú korektúru vašich výplodov. Lebo masovo propagovať prznenie slovenčiny je naozaj hanebné. Najväčšie prehrešky voči spisovnému jazyku sú totiž tie, ktoré zasahujú priamo do jeho štruktúry. A tak by malo byť samozrejmosťou, že "Začína SA to prácou" (KDH), "Boj o spravodlivosť SA nekončí" (SDKÚ) a dokonca aj líder najslovenskejšej a najnárodnejšej strany, ktorý chce, aby sa na Slovensku hovorilo iba po slovensky, by mal roduverných vyzývať, aby sa zúčastnili NA voľbách, nie "zúčastnili sa volieb". S pozdravom, Váš verný nevolič.

www.facebook.com

c) **Nenávistné prejavy** – založené na silných predsudkoch, namierené najmä voči nositeľom iných jazykov a dialektov. Často sa objavujú v online prostredí.

PRÍKLAD

www.zpovednice.eu

d) **Únik z komunikácie** – ukončenie komunikácie či odmietanie komunikovať s nositeľom cudzieho jazyka či dialektu. Dorozumenie v komunikácii pritom nemusí byť narušené.

PRÍKLAD

Kolosko

✉ 14. februára 2022 15:25 [Ďalšie jeho témy »](#)

Vadi Vam iny prizvuk?

Ja rozpravam spisovne, ale hovoria ludia ze mam vychodnarsky prizvuk kedze som z PP. Otvorene Vam poviem, ze nenavidim tvrdu trnavsku rec a od takych ludi unikam lebo mi to neni prijemne. A vadi mi aj makky liptovsko-oravsky prizvuk. Ako ste na tom Vy?

www.birdz.sk

e) **Získavanie prevahy v komunikácii** – okrem udržiavania sociálnej prevahy je jedným z efektov jazykovej diskriminácie udržiavanie prevahy v konkrétnej komunikácii poukazovaním na jazykové (gramatické či pravopisné) chyby, čím sa znižuje hodnota argumentov komunikačného partnera, v krajnom prípade aj jeho inteligencia.

PRÍKLAD

www.facebook.com

f) Neadekvátne trestanie či dožadovanie sa trestu – vyplýva z vnímania jazykovej komunikácie ako činnosti, ktorú možno penalizovať na základe osobitných pravidiel či zákonov.

PRÍKLAD

20. okt 2010 o 0:00

Po maďarsky sa v škole nehovorí, museli písať deti

Dve slovenské školy v Dunajskej Strede prežívajú aj vďaka maďarským žiakom. Časť z nich potrestala učiteľka za maďarčinu.

Michal Piško

www.sme.sk

g) Fyzický útok (porov. Rusinková, 2019).

AKÉ SÚ DÔSLEDKY JAZYKOVEJ DISKRIMINÁCIE

Ako sa človek cíti, keď ho niekto neustále upozorňuje na jazykové chyby, pričom to, čo povie ostáva odignorované? Hanba, frustrácia, pocit nepochopenia či odmietnutia. Taký je vplyv na jednotlivcov. A potom sú tu vplyvy na celé skupiny. Jazyková diskriminácia sa typicky prejavuje ako jazyková asimilácia. Tá môže byť cielená (riadená systémovo) alebo môže byť výsledkom viacerých faktorov. Ako príklad možno uviesť násilnú asimiláciu rusínskej menšiny s ukrajinskou menšinou na Slovensku v druhej polovici 20. storočia, t. j. po odstúpení Podkarpatskej Rusi Sovietskemu zväzu

a po výmenách obyvateľov v r. 1946. Pre rusínsku menšinu to bolo „temné obdobie“, keďže v tom čase ju systematicky zbavovali názvu (namiesto pomenovania *Rusín* sa začal používať hybridný názov *Rusín-Ukrajinec*) aj ďalších charakteristických vlastností a práv (napr. násilná pravoslavicizácia obyvateľstva). Jazyková politika bývalej Československej socialistickej republiky z mocenskej pozície vykonala aj konkrétne kroky v oblasti používania jazyka. Rusínom-Ukrajincom nariadila používať ukrajinčinu ako komunikačný prostriedok aj ako vyučovací jazyk v školách.

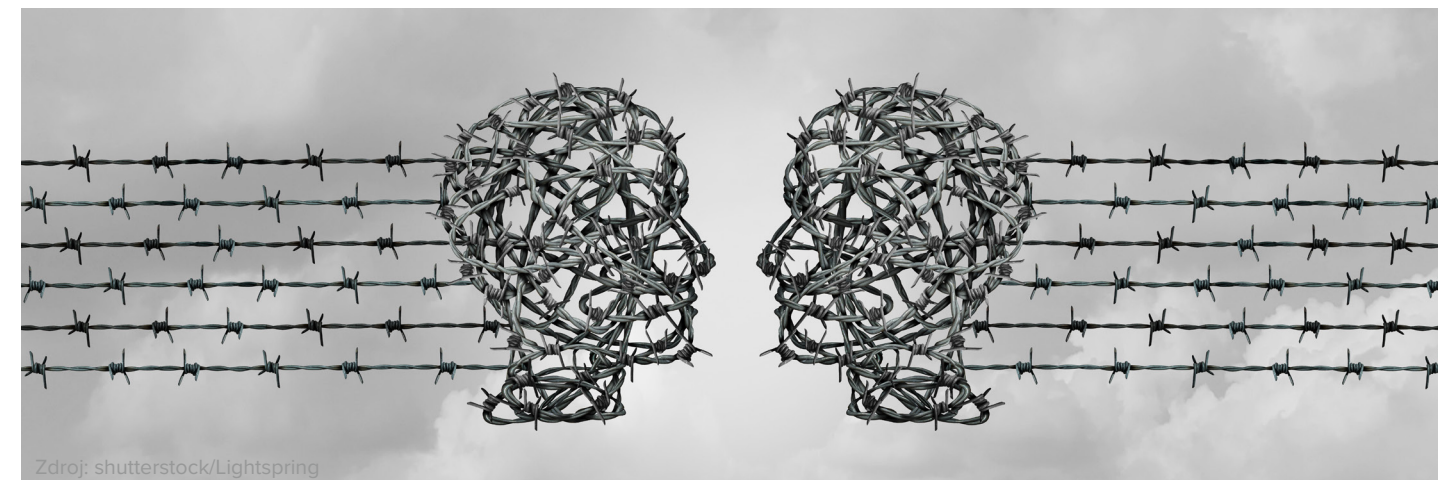
Tento mocenský akt bol prvým popudom na zbližovanie rusínskeho a slovenského jazykového spoločen-

stva, keďže Rusíni proti ukrajinizácii „bojovali“ tým, že deti umiestňovali do slovenských škôl. Dôvodom bola najmä cudzosť ukrajinčiny, ktorej Rusíni v skutočnosti nerozumeli. Od toho času sa začala postupne znižovať používateľská báza rusínčiny, teda počet používateľov prirodzene si osvojujúcich rusínsky jazyk ako materinský jazyk. Jazykovej revitalizácii dosiaľ nepomohlo ani kodifikovanie spisovného rusínskeho jazyka v r. 1995 či vytvorenie zákona o používaní jazykov národnostných menšín v r. 1999. Rusínska menšina stále čelí postupnej (teraz už nenásilnej) jazykovej asimilácii s väčšinovým slovenským jazykovým spoločenstvom. A nie je jediná. Ako ohrozený jazyk (jazyk, ktorý stráca svojich prirodzených používateľov) sa v súčasnosti už označuje aj rómsky jazyk či jazyk karpatských Nemcov. Je dokázané, že sústavná jazyková diskriminácia môže viesť k tzv. jazykovej smrti, teda k zániku jazyka, ktorý už nemá svojich prirodzených používateľov (Crystal, 2000). Osobitne extrémnym prejavom jazykovej diskriminácie je aj lingvicída, t. j. zámerné „vymazanie“ alebo zničenie jazyka.

MÁME ZODPOVEDNOSŤ

V sobotu 1. marca 2025 napadol v Bratislave 42-ročný muž študenta, ktorý hovoril po maďarsky. Incident mal rovnakú podstatu ako v prípade Hedvigy Malinovej. Opakovane sa potvrdzuje to, že lingvicizmus je stále významným spoločenským problémom.

Prejavy jazykovej diskriminácie sú rôzne, od subtílnejších až po extrémne. Niekedy môžeme mať ako účastníci komunikácie pochybnosti, či už je to, čo robíme, diskrimináciou, napr. ak sú naše aktivity namierené proti používateľom vlastného jazyka. Dá sa povedať, že jazyk viac prežívame než vedome používame, a tak nám uniká vplyv hovorenia na naše myslenie (a naopak). Opakovaním istých postojov však upevňujeme všeobecný konsenzus, založený na presvedčení, že od jazyka závisí naša existencia ako národa. Ako členovia jednej spoločnosti, ktorá nie je jednoliata, ale rôznorodá, však máme zodpovednosť za to, čo sa v jazyku ustáli, pretože to môže byť to posledné, čo počuje obeť pred útokom.

Zdroj: shutterstock/Lightspring

AKO PREŽÍVAME VÝZNAMY SLOV

Roman Soóky

Čo to vlastne robíme so slovami, keď komunikujeme? V škole nám zvykli hovoriť, že nimi vyjadrujeme svoje myšlienky, resp. formulujeme vlastné názory. Čo to však znamená?

Všimli ste si už niekedy, že hoci používame rovnaké slová, spôsob, akým im ako jednotlivci rozumieme, nie je vždy totožný? Prečo máme sem-tam pocit, akoby každý hovoril odlišnou slovenčinou, a prečo občas hľadáme tie „správne“ slová? Asi najvypuklejšie to pociťujeme pri čítaní poézie. Slová sú v básni využívané takým spôsobom, aby čitateľstvu navodili špecifické pocity či predstavy. Tie sa však, v duchu príslovia „keď dvaja robia to isté, nemusí to byť to isté“, zvyknú líšiť od človeka k človeku, pretože každý si do vnímaných slov premieta to svoje. Na významovú tvárnosť slov sa okrem umenia spolieha i propaganda, ktorá tak manipuluje s našou predstavivosťou a strachom. Ako je možné, že si jej vplyv nezriedka ani neuvedomujeme?

Na tieto otázky sa pokúsime odpovedať. Preskúmajme, ako interpretujeme slová, čo ovplyvňuje ich význam a prečo je propaganda taká účinná. Pochopenie

týchto mechanizmov v jazyku je kľúčové na to, aby sme dokázali spozornieť, keď sa niekto pokúša rafinovanne vplyvať na naše myslenie a správanie.

PREČO SLOVÁ NEMAJÚ LEN „SLOVNÍKOVÝ“ VÝZNAM

Každému sa určite z času na čas stane, že nie celkom rozumie slovám, ktoré počuje alebo číta. Tento stav dobre ilustruje tzv. úradnícky jazyk (známy aj ako administratívny štýl), s ktorým prichádzame do kontaktu nielen v podobe rôznych formulárov na vypisovanie údajov, ale aj na oznámeniach a vyhláškach štátnych inštitúcií. Takto totiž štát komunikuje so svojimi občanmi. Ak ste niekedy vyplňali napr. formulár daňového priznania, istotne ste narazili na moment, keď síce rozumiete jednotlivým výrazom vo vete (poznáte významy jednotlivých slov), ale ako celok vám nedávajú zmysel. Jednoducho netušíte, čo sa nimi myslí, a preto nevíete urobiť ďalší krok – strácate sa v pomyselnej jazykovej mape čítaného textu. Na tomto mieste sa nám črtá odpoveď na otázku – Čo to vlastne tými slovami robíme, keď komunikujeme?

Zdroj: www.freepik.com

Asi najrozšírenejšia poučka o jazyku sa nesie v duchu tvrdenia, že jazyk je komunikačný nástroj, ktorým si odovzdávame informácie. V skutočnosti je to o čosi komplikovanejšie. Ktokoľvek niekedy hádal povolania, zvieratá či iné kategórie v rámci spoločenskej hry, dosvedčí, že jazykom si odovzdávame nanajvýš indície. Či boli sprostredkované pantomímou (t. j. neverbálnou komunikáciou) alebo opísané slovami (t. j. verbálnou komunikáciou), nie je vo výsledku podstatné, pretože v oboch prípadoch si musí práve „háďajúca“ osoba zmysluplne poskladať indície zo všetkých identifikovaných podnetov do uceleného obrazu. Nezabúdajme pritom na to, že za každým identifikovaným podnetom sa skrýva i množstvo neidentifikovaných, ktoré boli jednoducho buď prehliadnuté, alebo odignorované. Spomínané spôsoby komunikácie sa od seba líšia iba interpretačnou náročnosťou. V porovnaní s pantomímou majú totiž významy slov istú kultúrne evolučnú výhodu, ktorá spočíva v ich zdanlivej ustálenosti. Pri kontakte so slovami teda nemusíme vždy nanovo odhaľovať ich významy, pretože sa nám akosi automaticky dostavia (porov. so slovným spojením *prišlo mi na um*). Ako je to však možné?

Odpoveď na túto otázku hľadáme v evolúcii človeka. V počiatočnej fáze vývoja človeka mal „jazyk“ podobu zvukovo-posunkovej expresie. Pri kontakte s ostatnými teda človek vydával rôznorodé (ne)artikulované zvuky, pri ktorých si pomáhal rôznymi pohybmi rúk, aby vyjadril rozličné významy, ako napr. pocit ohrozenia, bezpečia, hladu, smädu atď. Mohli by sme ho pripodobniť tomu, čo bežne nazývame jazykom zvierat (napr. stiahnutý chvost psa ako prejav strachu, avšak i rôzne druhy štekotu a kňučania, ktorými signalizuje rozdielne potreby). Ako sa však človek vyvíja(l), tak sa spolu s ním vyvíja(l) i jeho jazyk (a tento proces dosiaľ

trvá). Ťažkopádne neartikulované zvuky začali postupne nadobúdať artikulovanú formu – slová. Ich používanie v konkrétnych situáciách, signalizujúc špecifické potreby, spôsobilo, že človek si s konkrétnymi slovami začal spájať špecifické významy. Samozrejme, pripisovanie určitých významov k jednotlivým výrazom vznikalo mimovoľne a postupne, s platnosťou v rámci určitej skupiny jedincov (ako prejav kreovania ich kultúry). Ako komunikácia nadobúdala väčšiu efektivitu, človek získaval možnosť vyjadrovať aj zložitejšie myšlienky. Tým sa stával pre ostatných zrozumiteľnejším, čo tvorí samotnú podstatu jazyka a komunikácie.

Tento zjednodušený opis vývoja komunikácie na úrovni druhovej skupiny (fylogénéza) funguje obdobne i na úrovni komunikačného vývinu jednotlivca (ontogénéza). I dieťa komunikuje so svojím okolím najprv iba prostredníctvom akýchsi neartikulovaných zvukov a smiechu či plaču ako fyziologického prejavu (ne)spokojnosti. Keď si však začne osvojovať prvé slová, snaží sa nimi vyjadriť široké spektrum významov, často aj také, ktoré by inak vyžadovali celé vety, no ich úplná formulácia by bola pre dieťa v tom období ešte príliš náročná. Výrazom *mama* tak dieťa dokáže v slovenčine vyjadriť nielen ustálený význam „matka“, ale i čokoľvek, čo si jeho aktuálny stav vyžaduje (od požiadavky na jedlo, pitie až po čítanie rozprávky na dobrú noc). Často za výdatnej pomoci pohybov rúk a hlavy. Naše chápanie významov slov je totiž úzko späté s konkrétnou situáciou, v ktorej komunikácia prebieha, pretože práve kontext závažne vplyva na spôsob, akým jednotlivé slová interpretujeme, teda im pripisujeme významy.

AKO SI (NE)UVEDOMUJEME VÝZNAMY SLOV A VIET V KOMUNIKÁCII

Už ako deti si prirodzenou interakciou s ostatnými spontánne rozvíjame i svoju komunikačnú kompetenciu, teda schopnosť jazykovej komunikácie. Na základe vlastných komunikačných neúspechov, napríklad keď sme neboli pochopení alebo sme pomenovali istú vec inak, než je zvykom (t. j. odlišne v porovnaní s jazykovým úzom), postupne prenikáme do zaužívaných spôsobov, ktorými sa v našom spoločenstve vyjadrujú rozličné potreby. Týmto procesom si osvojujeme nielen ustálené významy slov, ale aj ich preferované používanie v rôznych situáciách. Z komunikácie tým „odkukávame“ tzv. behaviorálny význam slov. Na lepšie pochopenie toho, čo behaviorálny význam slov je, ponúkame krátke cvičenie.

Čo vám napadne pri slove *slniečko*? Čo si predstavíte pri spojení slov *slniečko sa konečne usmialo*? Zme-

ní sa niečo, ak spojenie upravíme na *naše slniečko sa konečne usmialo*? A čo ak pridáme nový podnet: po príchode starej mamy sa *naše slniečko konečne usmialo*... Predpokladáme, že v prvých dvoch prípadoch sa význam slova slniečko niesol v duchu „svetelnej gule na oblohe, ktorá vyžaruje svetlo a teplo“, ale v treťom a štvrtom prípade sa význam *slniečka* zmenil na „dieťa“. Prečo?

Podľa J. Dolníka (2018) vníma človek významy slov dvoma spôsobmi: 1) keď sa mu významy slov automaticky dostavia, 2) keď si významy slov musí navodiť sám ich interpretovaním. V prvom prípade človek vníma tzv. behaviorálny význam slov, čiže skúsenosťami ustálené významy, ktorých pripisovanie jednotlivým slovám sa nám osvedčilo v predchádzajúcich komunikáciách s ostatnými. Tieto významy slov sú zväčša zachytené i v slovníkoch. Druhý prípad predstavuje tzv. akčný význam slov, pre ktoré je príznačné, že človek musí vyvinúť istú intelektuálnu námahu navyše, aby sa

Zdroj: shutterstock/Lightspring

k nim interpretáciou dopracoval. K týmto významom slov nás pobáda napríklad čítanie poézie. Z uvedeného vyplýva, že kým behaviorálny význam slov v komunikácii iba jednoducho identifikujeme (prirodzene nám naskakuje v mysli), k akčnému významu slov sa musíme interpretačnou akciou dopracovať. V ilustračnom cvičení so slovom *slniečko* predstavoval behaviorálny význam „slnko“ a akčný význam „dieťa“.

Keďže interpretácia si vyžaduje dodatočnú energiu, v bežnej komunikácii sa zvyčajne spoliehame na zaužívané vzorce správania, nechávame sa teda viesť behaviorálnym významom slov. Ak nás však táto stratégia dostane do slepej uličky a máme pocit, že zmysel komunikácie nám akosi uniká, začíname hľadať alternatívny výklad vnímaných slov – až vtedy sa púšťame do procesu interpretácie. Zmysel komunikácie funguje ako pomyselný kontrolór kvality, ktorý odráža náš kontakt s realitou. Preveruje teda, či sa nám darí držať krok s komunikačným partnerom, ktorého jazyk, resp. jazykové správanie (o. i. spôsob, akým vníma významy slov) je pre nás dostatočne zrozumiteľným. Ak sa sústredíme na zmysel komunikácie, kladieme si vlastne otázky typu – prečo (napr. Prečo mi to hovorí?). Ako je však možné, že hoci hovoríme spoločným jazykom (napr. po slovensky), jazykovým správaním sa môžeme jeden od druhého líšiť natoľko, akoby sme hovorili odlišnými jazykmi?

ČO VPLÝVA NA TO, AKO PREŽÍVAME VÝZNAMY SLOV

Už dlhodobo si v slovenskom školskom systéme pestujeme tzv. akontextové zmyšľanie o jazyku, teda predstavu, že jazyk je jednotný, nemenný systém pravidiel,

Zdroj: shutterstock/Begin Again Studio

ktorým sa v komunikácii stačí riadiť. V súlade s týmto presvedčením je preto hlavnou úlohou detí naučiť sa v škole tieto pravidlá **správne** používať. Namiesto rozvíjania jazykovej citlivosti a porozumenia významom neraz deti učíme predovšetkým „správne hovoriť“, nie však účinne komunikovať (na čo upozorňuje aj autorstvo nového kurikula, Pupala – Fridrichová, 2022), a tým uprednostňujeme formu na úkor obsahu. Tento bludný kruh dotvárajú v školskom systéme plošné testovania, ako napr. Testovanie 9 či Maturita, ktoré ešte donedávna overovali najmä povrchové, tzv. lokálne porozumenie čítaného textu (viac v Soóky, 2020). Typickým prejavom výučby slovenčiny zameranej na formu je nekonečné dohadovanie sa o spisovnosti a nespisovnosti jednotlivých výrazov či odvolávanie sa – napríklad v súdnych sporoch týkajúcich sa xenofóbnych výrokov – na slovníkové definície, akoby jazyková komunikácia prebiehala vo vzduchoprázdne. Bez žiadnej spojitosti na konkrétnu situáciu, v ktorej medzi sebou komunikujú autonómne ľudské bytosti s unikátnymi životnými príbehmi. Aj v tomto prípade platí, že teoretické uvažovanie ako dobrý sluha sa rázom môže stať zlým pánom, ak neberie do úvahy živú komunikáciu. Tá sa síce môže nezainteresovanému pozorovateľovi javiť ako defektná (porov. so súčasnými slangovými výrazmi ako *skibidi*, *sigma* či *rizz*), avšak vo svojej podstate sú ľudia (komunikačne) leniví. V každodennej realite sa spoliehajú na kontext (čiže spoločne zdieľané znalosti o svete a skúsenosti s ním), nepotrebujú si predsa vyjadrovať všetko explicitne.

Ak sa viac zameriame na obsah slov, zistíme, že v skutočnosti slovami orientujeme pozornosť iných. Tu je tá príčina, prečo si občas nerozumieme, pretože jazykom neodovzdávame hotové informácie. V komu-

Zdroj: freepik/AI-generated

nikácii dokážeme nanajvýš iba postupne navigovať pozornosť komunikačných partnerov na fakty, ktoré kladieme do rôznych súvislostí – štylizujeme ich – aby nazerali na svet našimi očami. Samozrejme, vzájomná zrozumiteľnosť je určujúcim faktorom každej úspešnej komunikácie. Rôznym usporiadaním slov sa preto usilujeme okoliu navodzovať žiadané prežívanie významov tak, ako sa nimi i my prirodzene orientujeme v našom jazykovom svete. Čo tým myslíme?

Ako rozumiete slovnému spojeniu *materská dovolenka*? Predpokladáme, že jeho význam sa bude niešť v duchu „pracovné voľno ženy súvisiace so starostlivosťou o dieťa“. Čo si však pod tým predstavíte? Tu sa už budú predstavy čitateľstva zaiste rôzniť v závislosti od životného príbehu konkrétneho človeka. Od predstavy o „harmonicky strávenom období s dieťaťom doma“ cez „stresujúce obdobie ženy odrezanej od socializácie s dospelými“ či „obdobie profesijnej stagnácie“ až k „dovolenke, ktorá nie je skutočne dovolenkou, ale službou spoločnosti“. A čo ak je na „materskej dovolenke“ otec, starý otec alebo stará mama? Do úvahy pripadá množstvo ďalších scenárov, ktoré so sebou prináša život, ale nezapadajú do stereotypnej predstavy o „materskej dovolenke“.

Každá skúsenosť formujúca človeka ako jedinečnú osobnosť (ego) sa uchováva v jeho mysli nielen v podobe jednoduchkej spomienky, ale zároveň i vo forme mentálnej reprezentácie, pomocou ktorej si v mysli utvára tzv. jazykový svet. V jeho orientačnom priestore sa v komunikácii pohybujeme, pričom odráža i náš svojský spôsob, akým rozumieme svetu a nazeralme naň. Tieto individualizované jazykové svety ľudí

spôsobujú, že hoci používame rovnaké slová, keďže hovoríme jedným jazykom, dosah ich významov nevplýva na každého z nás rovnako. Významu slova *vojna* bude síce rozumieť každý používateľ slovenčiny viac-menej podobne v duchu „ozbrojeného konfliktu minimálne dvoch armád“, avšak miera zrozumiteľnosti – čiže rozsah súvislostí spätých s týmto významom – bude odlišná u bežného človeka v porovnaní napr. s človekom, ktorý má expertízu v histórii 2. sv. vojny (znalostný aspekt), alebo človekom utekajúcim pred vojnou (emocionálny aspekt). Táto odlišnosť sa v komunikácii prejavuje v podobe konotácií, ktoré neraz zasahujú i naše emócie. Rozličné štylizácie navodzujú ľuďom rozličné konotácie, a tak neuváženým či necitlivým používaním jazyka (ne) uvedomovane diskriminujeme či prispievame k šíreniu stereotypov. Práve pohrávanie sa s konotáciami ľudí umožňuje propagande nimi manipulovať.

AKO NA NÁS VPLÝVA PROPAGANDA

Snaha ovplyvňovať jazykové svety ľudí nie je v politike žiadnou novinkou. Tento postup bol v politickom súboji (zne)užitý nespočetnekrát už od staroveku (stručný prehľad ponúkajú Posetti – Matthews, 2018). Súčasná digitálna doba však zefektívnila infraštruktúru šírenia dezinformácií a konšpiračných teórií, čo populistickým politikom výrazne napomáha v budovaní rôznych ľahko stráviteľných príbehov (tzv. narátirov), ktorými jednak manipulujú pozornosťou ľudí, jednak polarizujú spoločnosť vo svoj prospech. Špecifickým príkladom, ktorý dobre ilustruje rôznorodý spôsob, akým ľudia čítajú jazykové podnety z mediálnej sféry, je slovné spojenie *liberálny fašizmus*. S výraznou podporou niektorých politikov sa tento slovný zvrät začal šíriť najmä prostredníctvom sociál-

Zdroj: www.freepik.com

nych sietí, pričom sa stal emblémovým prejavom vzduchu tzv. obyčajných ľudí Slovenska proti bratislavskej kaviarni, v ktorej sa „nežije skutočný život“.

Hoci sa na prvý pohľad javí *liberálny fašizmus* ako oxymoron, bolo by príliš unáhlené skončiť iba týmto konštatovaním s prípadným dôvetkom, že tí, ktorí podobné spojenie využívajú, zjavne nerozumejú, ako ne-logicky vyznieva. Egolingvistické zameranie na jazyk, ktoré je citlivé na individuálne jazykové svety ľudí (čiže na to, ako o svete hovoríme a rozumieme mu), nás však núti uvedomiť si, že ľudia sa v komunikácii usilujú odprezentovať svoj pohľad na svet najlepšie, ako vedia. Nikto predsa nechce zostať nepochopený. Ak

teda vychádzame z predpokladu, že žiadna komunikácia neprebíha vo vzduchoprázdne, za zvolenými slovami *liberálny fašizmus* sa musí skrývať i zrozumiteľný obsah. Ľudia sa ním tiež istotne usilujú niečo povedať.

Aby sme zreteľnejšie vykreslili, ako propaganda vplýva na jazykový svet človeka, zasadíme *liberálny fašizmus* do kontextu. Čo si predstavíte pod slovom *liberál*? Čo si predstavíte pod slovom *konzervatívec*? Ak ste si slovo liberál spojili s významom „ten, čo podporuje LGBTIQ“ alebo slovo konzervatívec s významom „ten, čo lipne na tradičných hodnotách“, vaše jazykové světy boli ovplyvnené propagandou (porovnajzte si významy oboch slov s výkladmi, ktoré nájdete v slovníku).

Pokiaľ ste pri jednom alebo oboch slovách pocítili určitú emocionálnu reakciu (či už pozitívnu alebo negatívnu), na vlastnej koži ste si vyskúšali to, čo sa vám predchádzajúci text usiluje priblížiť slovami prežívanie významu.

Na obrázku je znázornená tzv. sémantická sieť, ktorá zachytáva význam slova *liberalizmus* v jazykovom svete politikov strany ĽS NS. Ich verejnú komunikáciu som analyzoval od roku 2013 po 2022 (viac Soóky, 2022). Tento význam „liberalizmu“, ktorý sa pokúšali navodzovať i ostatným (porov. so spomenutým akčným významom) má v ich podaní dve hlavné línie – smeruje buď k téme homosexuality, alebo k Západu. V prvom prípade sa liberalizmus spája s homosexualitou a genderovou ideológiou, rozsah oboch je však vždy zúžený iba na sexualitu. Tieto aspekty, v kombinácii s témou legalizácie drog a otvorenosti voči iným kultúram, sú podľa ich interpretácie v rozpore s tradičnými hodnotami a kresťanstvom. V druhej línii je liberalizmus vykreslený ako import zo Západu, ktorý ho presadzuje prostredníctvom Európskej únie a mimovládnych organizácií. Tie zohrávajú kľúčovú úlohu pri obrane genderovej ideológie a homosexuality. Západ je zároveň spájaný s NATO, ktoré je vnímané ako zásadná opozícia voči slovenským záujmom, najmä vo vzťahu k Rusku. Európska únia je navyše vykreslená ako tá, ktorá pozýva migrantov do Európy vrátane moslimov, ktorí ohrozujú kresťanstvo. Z pohľadu človeka, ktorý bol vystavený podobnej propagande, sa slovné spojenie *liberálny fašizmus* zrazu stáva oveľa zrozumiteľnejším. Možno ho vnímať ako autentický prejav jazykového sveta niekoho, kto verí, že „tí voľno-myšlienkarí ľudia“ ho prenasledujú za „jeho názor a obranu tradičných národno-kresťanských hodnôt“.

Vplyv na jazykové svety ľudí sa v propagande nezaobíde bez šírenia dezinformácií, ktoré napomáhajú vykresľovať realitu tak, aby zodpovedala jej naratívu. Vo výsledku sa táto manipulatívna komunikácia odráža v diskriminačných prejavoch voči istým skupinám obyvateľstva. Vo svojej komunikácii tak napr. členovia strany ĽS NS opakovane pomenúvali osoby z rómskej minority slovnými spojeniami ako *cigánski extrémisti*, *osadníci*, *neprispôsobiví*, *cigánsky teror*, *cigánski paraziti*, *asociáli*. Pokúšali sa nimi navodiť predstavu, že rómsku minoritu tvorí jednoliata homogénna skupina ľudí, v ktorej sa všetci bezpodmienečne správajú rovnako, a zároveň ju v očiach majority dehumanizovať (obdobne to funguje aj pri výrazoch z iných častí politického spektra ako *mudrosráči* či *dezoláti*). Opakované vykresľovanie minority v negatívnom svetle sa prirodzene odráža i v podobe konotácií, ktoré si v rámci svojho individualizovaného jazykového sveta spájame s pojmom „Rómovia“. Propaganda tým úspešne vplýva na významové posuny vnímaných slov, ktoré sa ľudom v komunikácii spontánne vybavujú.

Na podobnom princípe fungujú všetky dezinformačné kampane. Keďže ich autori neberú ohľad na faktickú správnosť, zložité spoločenské problémy predstavujú vo forme zjednodušujúcich vysvetlení (narátiívov), ktoré však odrážajú ich videnie sveta. „Vykorisťujú“ tým ľudskú potrebu porozumieť svetu okolo seba, pretože každá osvojená (dez)informácia sa v podobe znalosti stáva súčasťou identity človeka. Tá sa odráža v jeho unikátnom jazykovom svete, a teda spôsobuje i posun v chápaní významov jednotlivých slov, ktoré sa človeku pri kontakte s nimi automaticky vynárajú v mysli (ako napr. pri slovách *liberál* či *konzervatívec* v súčasnosti).

V SLOVÁCH SA ODRÁŽA NAŠA ĽUDSKOSŤ

Slová nie sú akýmisi nositeľmi neutrálnych významov, ale prostriedkami, ktorými formujeme naše chápanie sveta. Ovpływujú emócie a usmerňujú naše rozhodnutia. Pri ich používaní vytvárame komplexné jazykové svety, v ktorých sa odrážajú naše skúsenosti, hodnoty a kultúrne normy, teda naša jedinečná osobnosť (ego). Keďže slovami nedokážeme ostatným sprostredkovať hotové informácie, sme odkázaní na postupné navigovanie ich pozornosti smerom na fak-

ty, ktoré štylizujeme do rôznych súvislostí. Tento aspekt komunikácie však zneužíva i propaganda, ktorá pomalými a vytrvalými krokmi vplýva na jazykové svety ľudí tým, že posúva ich prirodzené prežívanie významov. Pochopenie, že významy slov sú závislé od kontextu a individuálnej perspektívy, nám pomáha v odhaľovaní nežiaducich vplyvov manipulácie. V komunikácii je preto nanajvýš dôležité, aby sme slovám rozumeli tak, ako ich druhá strana skutočne i zamýšľa. Iba tak môžeme dospieť k uvedomelej a zodpovednejšej komunikácii, ktorá bude slúžiť porozumeniu, nie rozdeľovaniu.

NENÁVIŠŤ A NÁSILIE V ONLINE PROSTREDÍ: ČO SA SKRÝVA ZA ONLINE ÚTOKMI

Jana Papcunová – Magda Petrjánošová

Rôzne prostredia na internete, ako platformy pre sociálne siete a informačné portály, sú dnes už neoddeliteľnou súčasťou našich každodenných životov. Poskytujú priestor na komunikáciu, vzdelávanie, zábavu, ale aj na šírenie nenávisti a násilia.

Na začiatku 90. rokov, keď sa využívanie internetu začínalo masovo šíriť, prevládala nádej, že to bude veľké posilnenie demokracie a rovnosti. Práve preto, že v online diskusiách nevidno, či „hovoriť“ niekto mladý alebo starý, žena alebo muž, domáci obyvateľ/obývateľka alebo migrant/migrantka, panovala optimistická predstava, že si ľudia dokážu veci v pokoji vydiskutovať, že hlasy rôznych ľudí bude rovnako dobre „počuť“, že sa odvážia ozvať a ostatní ich budú brať vážne a nevylúčia ich z diskusie, pretože sú napr. „len“ ženy alebo „len“ mladí. Táto nádej ostala do veľkej miery nenaplnená. Žiaľ, práve pre nenávistné komentáre v množstve online diskusiách o dôležitých témach často nie je počuť všetkých, ale iba tých „najhlasnejších“. Online diskusie sú tak často ovládané negatívnymi a nenávistnými komentármi od ľudí, ktorí sú pod vplyvom silných emócií, ako je hnev. To však môže

spôsobiť, že hodnotné a slušné názory v toxickej atmosfére vôbec nezaznejú.

A čo presne spadá pod nenávistné komentáre? *Online nenávisť* zahŕňa prejavy nenávisti, urážok alebo diskriminácie na základe politického presvedčenia, národnosti, náboženstva, pohlavia, sexuálnej orientácie alebo iných osobných charakteristík, ktoré sa objavujú v online prostredí. Tieto prejavy sú často motivované ideológiami alebo predsudkami. Sú namierené voči skupine alebo aj jednotlivcom, pretože sú členmi a členkami nejakej skupiny, alebo je im taká identita zvonka pripísaná, aj keď to nie je pravda. Môžu to byť výroky, ktoré podnecujú k nenávisti voči určitej skupine (napr. rasizmus, homofóbia), výroky, ktoré marginalizujú alebo zosmiešňujú určitú identitu (napr. ženy, moslimov, cudzinky), alebo môže ísť o šírenie celých extrémistických ideológií. Tieto prejavy nenávisti majú výrazný vplyv na obeť, zasahujú ich psychiku a môžu spôsobiť krátkodobé, ale aj dlhodobé emocionálne problémy. Nenávistné prejavy sú v mnohých krajinách trestne stíhané, najmä ak podnecujú k násiliu alebo diskriminácii, a to v offline, ako aj online prostrediach.

Príbuzným pojmom je online násilie, čo zahŕňa agresívne, škodlivé alebo manipulujúce správanie v online prostredí, ktoré má za cieľ poškodiť jednotlivca alebo skupinu. Môže mať rôzne formy vrátane psychologického, emocionálneho alebo dokonca finančného ubližovania. Nadobúda rôzne formy, ako sú kyberšikana (opakované útočné správanie voči konkrétnej osobe, napr. zosmiešňovanie, vyhrážanie sa), online stalking (sledovanie a obťažovanie obete cez internet, často s cieľom zastrasovania), doxxing (zverejnenie osobných údajov,

ako je adresa alebo telefónne číslo, s cieľom umožniť obťažovanie alebo ohrozenie inými), vyhrážanie alebo aj zverejnenie intímnych materiálov napríklad fotografií alebo videí bez súhlasu obete. Digitálny priestor poskytuje páchatelom anonymitu, čo im dodáva odvahy útočiť na obete. Obete často nevedia, kde hľadať pomoc alebo ako sa brániť, čo situáciu ešte zhoršuje. Takéto prejavy môžu mať závažné dôsledky, od depresie a úzkosti až po zhoršené medziľudské vzťahy a zníženie kvalitu života. Aj prípady online násilia môžu byť

trestným činom, napr. na Slovensku, tzv. nebezpečné vyhrážanie, nebezpečné vydieranie alebo ohováranie.

Ak ich porovnáme, online násilie má často osobný charakter (napr. medzi známymi alebo bývalými partnermi), zatiaľ čo online nenávisť má širší spoločenský dosah. Riešenie online násilia vyžaduje ochranu obetí a zásah autorít, zatiaľ čo boj proti online nenávisti si vyžaduje vzdelávanie a regulácie na úrovni spoločnosti, štátu.

Výskyt online násilia a online nenávisti nie je len globálnym fenoménom, ale aj vážnym problémom na Slovensku. Európska komisia proti rasizmu a intolerancii (ECRI 2020; ECRI 2023) vo svojej správe o Slovensku upozorňuje na rastúci problém nenávistných prejavov na sociálnych sieťach, najmä v období predvolebných kampaní. Tieto prejavy, ktoré dokonca často prichádzajú od politických predstaviteľov, zasahujú rôzne menšiny, ako sú LGBTI+ komunita, Rómovia a Rómky, moslimovia a moslimky, či iní migranti a migrantky. Tento trend nielen zhoršuje polarizáciu spoločnosti, ale aj znižuje dôveru verejnosti v inštitúcie.

Ukazuje sa tiež, že oficiálne štatistiky o trestných činoch z nenávisti nezachytávajú skutočný rozsah problému, čo poukazuje na nedostatočné odhaľovanie a riešenie týchto javov. Preto je dôležité o týchto témach hovoriť, rozpoznať ich a naučiť sa, ako sa pred nimi chrániť. Internet môže byť bezpečným miestom, ak sa budeme všetci správať zodpovedne. Naším cieľom je objasniť, aký vplyv má online nenávisť a násilie na jednotlivcov aj spoločnosť a zároveň poskytnúť praktické rady, ako podporovať zodpovedné správanie a prispieť k vytváraniu pozitívnejšieho digitálneho prostredia.

AKO SA ŠÍRI NENÁVISTNÝ OBSAH NA INTERNETE

Jedným z psychologických fenoménov, ktoré to uľahčujú, je tzv. dizinhibičný efekt, čiže zníženie zábran – ľudia za určitých okolností akoby strácali pocit zodpovednosti za svoje činy a cítili sa menej viazaní sociálnymi normami. Vtedy robia aj hovoria extrémnejšie veci, ktoré by inak nepovedali alebo neurobili. K takejto situácii môže ľahšie prísť online, keď nekomunikujeme s tým druhým zoči-voči, nevidíme druhého človeka. Vplyv môže mať aj to, že sa v online prostredí cítime ako súčasť davu – to sa označuje ako deindividuácia, čo opäť znižuje pocit osobnej zodpovednosti. Do tretice, aj absencia neverbálnych signálov online komplikuje komunikáciu. V situáciách zoči-voči môže často agresiu zastaviť to, že vidíme neverbálne známky nepohody, strachu, emocionálnej bolesti alebo plač druhej strany po verbálnom útoku (urážke alebo zosmiešnení). V online komunikácii nič z toho nevidíme, agresiu teda nemá čo brzdiť.

Všetky tieto efekty posilňuje anonymita. Môže to byť subjektívny pocit anonymity – kde stačí, že nevidno našu tvár, alebo objektívna anonymita – keď ľudia konajú pod vymysleným menom, prezývkou alebo cez falošný účet na platforme pre sociálne siete, a tak majú pocit, že ich konanie nebude mať žiadne dôsledky. To, samozrejme, fungovalo aj pred dobou internetu – je ľahšie napísať nenávistný list, než to všetko niekomu povedať do tváre. A najľahšie je napísať nenávistný anonym. Toto všetko je v online prostredí ešte omnoho ľahšie a rýchlejšie uskutočniteľné. Kým nenávistný list by si človek možno prečítal sám, veľa interakcií online sa deje práve cez postsy a komentáre na plat-

formách pre sociálne siete, čiže verejne, a navyše sa môže virálne šíriť zdieľaním týchto príspevkov. K bolesti spôsobenej útokom sa pridáva hanba (o vplyvoch na obeť budeme písať). Niekedy dochádza až k „poškodeniu dobrého mena“.

Zdroj: shutterstock/myboys.me

Anonymné alebo falošné profily uľahčujú šírenie nenávistného obsahu aj preto, že páchateľom umožňujú vyhnúť sa represiam. Niekedy však ľudia šíria nenávisť alebo sa niekomu vyhrážajú aj v neanonymnom prostredí, pod svojím vlastným menom. Môže to súvisieť

s tým, že v mnohých prípadoch chýba negatívna spätná väzba – platformy pre sociálne siete len málokedy rušia takéto účty, ostatní ľudia nereagujú dostatočne negatívne. Niekedy dokonca príde aj pozitívna spätná väzba, keď sa ľudia navzájom v takomto konaní povzbudzujú a človek sa nemá ako korigovať. V niektorých prípadoch naozaj príde aj k represiam, napríklad pri medializovaných útokoch na verejných činiteľov a činiteľky. V našom prostredí je známy prípad z nedávnej minulosti, keď polícia vyšetrovala priame vyhrážky adresované bývalej prezidentke Zuzane Čaputovej. Viacerí páchatelia sa bránili tým, že ich vyjadrenia boli iba „emocionálnymi výlevmi“, ale pritom napíňali podstatu trestného činu navádzania na násilie. Akoby si ľudia neuvedomovali, že online prostredia sú dnes už úplne bežné sociálne prostredia a konanie v nich treba ponímať aj posudzovať rovnako vážne ako konanie offline.

Zdá sa, že sa celkovo posúvajú normy toho, aké konanie je online „normálne“. Rýchle zdieľanie obsahu navyše dokáže zasiahnuť široké publikum v krátkom čase, čo vedie k virálnemu efektu nenávistných prejavov.

AKÝ VPLYV MÁ NENÁVISTNÝ OBSAH NA TÝCH, KTORÍ HO ZAŽÍVAJÚ

Online nenávistné prejavy sa často vnímajú ako triviálny problém. Ich „virtuálna“ povaha vyvoláva dojem, že ide o neškodné interakcie: páchateľ zostáva v anonymite, útoky sa odohrávajú na diaľku a zdajú sa byť bez následkov. No výskumy (Craig-Henderson – Sloan, 2003) dokazujú opak. Nenávistné správy môžu na obetiach zanechať emocionálne a psychické stopy porovnateľné s traumou po fyzickom násilí.

PSYCHOLOGICKÉ VPLYVY

a) **Emocionálny stres:** Obete online nenávisti môžu čeliť intenzívnym emocionálnym reakciám, ako sú hnev, strach, smútok a hanba. Tieto reakcie môžu viesť k pocitom poníženia, izolácie a bezmocnosti, ktoré môžu ovplyvniť ich schopnosť vykonávať každodenné činnosti a vzťahy.

b) **Úzkosť a depresia:** Dlhodobá emocionálna záťaž spôsobená online nenávistnými prejavmi môže viesť k rozvoju úzkosti, depresie a v niektorých prípadoch k posttraumatickej stresovej poruche (PTSD). Opakované vystavenie nenávistným komentárom alebo hrozbám môže výrazne ovplyvniť psychickú pohodu a znížiť celkovú odolnosť voči stresu.

c) **Sebavedomie a identita:** Nenávistné prejavy, často cielené na osobné charakteristiky, ako sú rasa, pohlavie, sexuálna orientácia alebo náboženstvo, môžu vážne narušiť sebavedomie obetí. Internalizácia negatívnych správ o vlastnej identite môže viesť k pocitom bezcennosti, sebaobviňovania a nedostatočnosti.

d) **Kognitívne skreslenia:** Obete sa môžu začať vnímať negatívne alebo rozvinúť si skreslené myslenie, ktoré podporuje presvedčenie, že si nezaslúžia rešpekt alebo lásku. Tento proces kognitívneho znehodnotenia môže mať dlhodobý vplyv na ich vnímanie vlastnej hodnoty.

FYZIOLOGICKÉ VPLYVY

a) **Zvýšený stres:** Online nenávistné prejavy môžu spustiť fyziologické reakcie podobné tým, ktoré sú vyvolané priamymi fyzickými hrozbami, vrátane zvýšených hladín kortizolu (stresového hormónu). Tieto reakcie môžu mať dlhodobé negatívne účinky na fy-

zické zdravie, ako je oslabenie imunitného systému, zvýšené riziko kardiovaskulárnych ochorení a ďalšie zdravotné problémy.

b) Problémy so spánkom: Príznaky stresu spojené s online prenasledovaním môžu viesť k poruchám spánku, ktoré zhoršujú fyzické a psychické zdravie obetí. Nedostatok kvalitného spánku môže zhoršiť schopnosť organizmu zotaviť sa z emocionálnej záťaže.

SOCIÁLNE A BEHAVIORÁLNE ÚČINKY

a) Sociálna izolácia: Obete online nenávisti sa často stiahnu zo sociálnych interakcií, či už v online, alebo offline prostredí, pre obavy z ďalšieho prenasledovania a stigmatizácie. Tento proces izolácie môže viesť k silnejšiemu pocitu osamelosti, vylúčenia a odcudzenia.

b) Problémy s dôverou: Obete si môžu rozvinúť neustálu obavu z ďalších útokov a stať sa nadmerne ostražitými. Tento stav môže znížiť ich schopnosť budovať a udržiavať dôverné vzťahy, pretože sa budú obávať, že ich ostatní hodnotia negatívne.

VPLYV NA SPRÁVANIE

a) Sebacenzúra: Aby sa obete vyhli ďalšej nenávisti, môžu začať cenzurovať svoje vlastné správanie a vyjadrovanie online. Týmto spôsobom sa však môžu obmedziť v slobodnom vyjadrovaní a účasti v online komunitách, čo môže mať za následok pocit odcudzenia a znížený pocit príslušnosti v digitálnych priestoroch.

b) Eskalácia agresie: V niektorých prípadoch môže byť odpoveďou obete na online nenávisť agresia, buď

v online prostredí, alebo v reálnom živote. Tento typ reakcie môže vytvoriť negatívny cyklus, ktorý zintenzívni konflikty a zhorší kvalitu vzťahov.

ÚLOHA KONTEXTU PRI DÔSLEDKOH NENÁVISTNÝCH PREJAVOV

Dôsledky nenávistných prejavov na obete sú významne ovplyvnené kontextovými faktormi. Medzi kľúčové určujúce činitele patria:

► Identita a pozícia autora prejavov

Ak nenávistný obsah pochádza od blízkej osoby alebo jednotlivca s autoritou (napr. nadriadený/-ná, učiteľ/-ka či verejne uznávaná osoba), psychologický účinok na obeť býva spravidla intenzívnejší.

► Veľkosť publika

Rozsah publika, ktoré je vystavené nenávistným prejavom, zohráva kľúčovú úlohu pri formovaní sociálneho tlaku na obeť. Čím väčšie je publikum, tým väčšia je pravdepodobnosť stigmatizácie obete a jej vnímaného sociálneho zahanbenia.

► Spoločenské predsudky a normy

Nenávistné prejavy nasmerované voči skupinám alebo jednotlivcom, ktorí sú už marginalizovaní spoločenskými normami alebo predsudkami, môžu mať zosilnený následok. Tieto prejavy rezonujú v kontexte diskriminácie, čím sa zvyšuje pocit izolácie, zraniteľnosti a psychického zaťaženia obetí. Títo jednotlivci čelia nielen dehumanizácii v online priestore, ale aj reálnym problémom, ako je diskriminácia v zamestnaní alebo v prístupe k vzdelaniu, čo ich môže ešte viac vyčleniť zo spoločenského života.

► Vplyv na sociálne a psychické zdravie

Okrem individuálnych dôsledkov má nenávistné správanie aj širší vplyv na spoločenskú súdržnosť. Dlhodobé vystavenie nenávistným prejavom môže viesť k depresívnym tendenciám v širšej komunite, čo ovplyvňuje celkovú pohodu spoločnosti. Obete môžu pociťovať stratu viery v spravodlivosť alebo v efektívnosť ochrany zo strany inštitúcií, čo môže mať za následok zvýšenú frustráciu a apatiu. Dlhodobý efekt tiež môže ovplyvniť kolektívne vnímanie online bezpečnosti a ochoty angažovať sa v digitálnych komunitách.

AKÝ VPLYV MÁ NENÁVISTNÝ OBSAH NA MIERU NÁSILIA V SPOLOČNOSTI

Nenávistný obsah v online prostredí má významný potenciál ovplyvňovať atmosféru, polarizáciu aj celkovú mieru násilia v spoločnosti. Oba svety, reálny aj „virtuálny“, sú svojím spôsobom reálne, sú navzájom prepojené a dynamicky sa ovplyvňujú. Nenávistné prejavy, ktoré vznikajú na internete, často presahujú hranice digitálneho priestoru a prenikajú do každodenných interakcií medzi jednotlivcami či skupinami.

Internet poskytuje anonymitu, ktorá uľahčuje šírenie nenávisti bez okamžitej zodpovednosti. Tolerancia voči odlišnostiam býva v online priestore často nižšia, pričom chýbajúca regulácia či neúčinné mechanizmy na monitorovanie nenávistných prejavov vytvárajú priaznivé podmienky na eskaláciu negatívnych postojov. Takéto prostredie môže podporovať normalizáciu nenávisti a násilia, čo vedie k ich akceptácii ako legitímneho spôsobu vyjadrovania nesúhlasu alebo nepriateľstva.

Zdroj: www.freepik.com

RADIKALIZÁCIA V ONLINE PROSTREDÍ

Ako sme už spomínali, atmosféra v online diskusiách je, žiaľ, často skôr negatívna až toxická než zameraná na vzájomné vysvetľovanie si postojov a riešenie problémov. Hoci politická a spoločenská polarizácia na Slovensku nie je novým fenoménom a v rôznych obdobiach sa vyhrotila (napríklad počas kríz či spoločenských konfliktov), súčasná situácia naďalej prispieva k zhoršovaniu nenávistných prejavov a toxickému atmosfére na internete. Na druhej strane online priestor, v ktorom trávime značnú časť času, ovplyvňuje naše vnímanie toho, čo je normálne a akceptovateľné aj v reálnom – fyzickom svete. Dôsledkom tak môže byť nielen zosilňovanie polarizácie, pocity beznádeje, depresie, rezignácie a strachu, ale aj posunuté hranice akceptovateľného v spoločnosti.

Digitálny priestor je zároveň platformou na šírenie radikálnych myšlienok a ideológií. Prostredníctvom algoritmov sociálnych sietí, ktoré uprednostňujú emocionálne nabitý obsah, sú ich používatelia vystavení polarizovaným názorom a nenávistným naratívom. Tento efekt tzv. echo komôr môže posilniť ich presvedčenia a viesť k radikalizácii, ktorá sa často prejavuje aj v reálnom živote, vrátane prejavov fyzického násilia. Echo komory fungujú tak, že používateľom a používateľkám internetových platforiem je predkladaný obsah, ktorý zodpovedá ich predchádzajúcim názorom. Tým sa tieto ich presvedčenia posilňujú, ľudia ich považujú za „normálne“ a väčšinové, a tým sa znižuje aj ochota otvoriť sa iným, protikladným pohľadom. Tieto virtuálne bubliny umožňujú ľuďom izolovať sa od informácií, ktoré by mohli spochybniť ich postoje,

a namiesto toho sa zameriavajú na obsah, ktorý tieto názory zdieľa a posilňuje. Čím viac času strávia v týchto skupinách, tým viac sa ich názory radikalizujú, čo môže viesť k odtrhnutiu od mainstreamových názorov a k zvýšenej neznášanlivosti voči iným skupinám.

V takom prostredí sa ideológie, ktoré by boli kedysi považované za extrémne alebo okrajové, stávajú čoraz bežnejšími. Tento proces radikalizácie je často zosilnený tým, že v echo komorách sa šíria dezinformácie a skreslené informácie, ktoré sa zdajú overené alebo potvrdené skupinovými normami. V dôsledku toho môžu jednotlivci začať vnímať svoj pohľad na svet ako jediný správny a odhodlať sa konať v súlade s extrémnymi presvedčeniami, čo môže viesť k násilným činom, či už verbálnym, alebo fyzickým.

AKO ZNÍŽIť MIERU NENÁVISTI NA INTERNETE: PRÍSTUPY, INICIATÍVY A STRATÉGIE

Aby sa dali nenávistné prejavy online nejako obmedziť, treba ich najprv v obrovskom množstve stále vznikajúcich a meniacich sa textov na internete identifikovať a odlišiť od iných, neškodných prejavov, napríklad vyjadrenia odlišných politických názorov slušne a vecne.

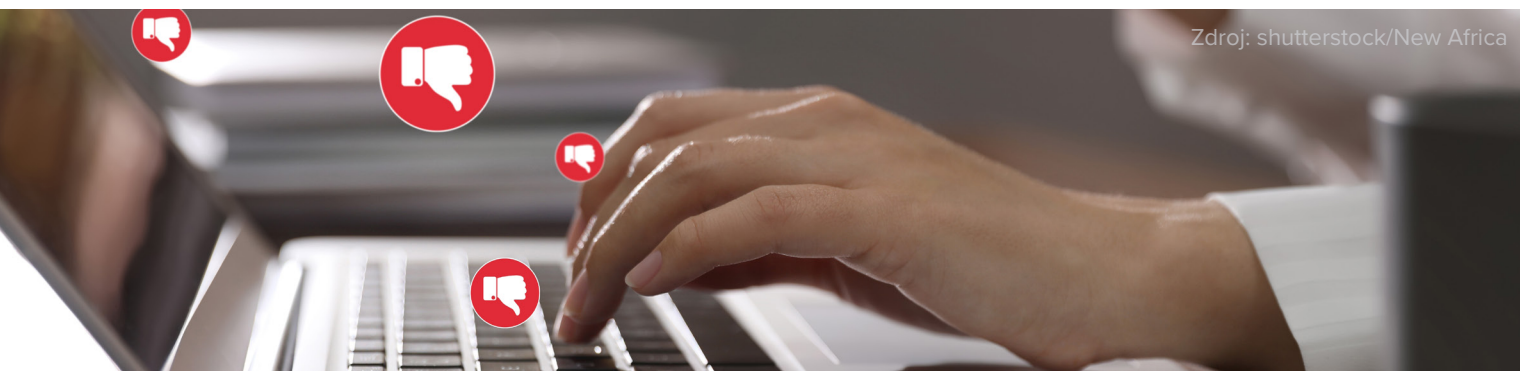
Pri posudzovaní nenávistných prejavov na internete existujú dva hlavné prístupy. Prvý zahŕňa využitie softvéru na automatickú detekciu nenávistného obsahu, čo umožňuje rýchlu analýzu veľkých objemov dát na platformách, ako sú sociálne siete a diskusné fóra.¹ Druhý prístup sa zameriava na manuálne monitorovanie a nahlasovanie konkrétnych nenávistných preja-

vov s cieľom ich odstránenia a prevencie ich šírenia.

Pri redukcii nenávistných prejavov sa viaceré iniciatívy zameriavajú na riešenie nenávisti online prostredníctvom vzdelávania a podpory kultivovaných diskusií. Patria sem napríklad slovenská kampaň *#sontu*, ktorá mobilizuje dobrovoľníkov, ktorí aktívne vstupujú do online diskusií, aby šíрили fakty a pozitívny prístup. Podobne iniciatíva *#bezhejtu* má cieľ „zaistiť bezpečný online priestor na konštruktívnu diskusiu, do ktorej sa nemusíte báť zapojiť“. Medzinárodné hnutie *No Hate Speech Movement*, organizované Radou Európy, kladie dôraz na vzdelávacie aktivity, podporu legislatívnych opatrení a zapojenie mladých ľudí do boja proti nenávisti prostredníctvom workshopov a kampaní.

Ako efektívny prístup sa ukazuje aj „kontra-naratív“, ktorý využíva fakty, humor a empatiu na transformáciu nenávistného obsahu bez narušenia slobody prejavu. Tento prístup zahŕňa odpovedanie na nenávistné komentáre spôsobom, ktorý ponúka alternatívny pohľad, zameriava sa na poskytnutie overených informácií, upozorňuje na dôsledky nenávistného správania alebo jednoducho prispieva pozitívnym prístupom. Kombinácia monitorovania, vzdelávania a aktívnej pozitívnej komunikácie zohráva kľúčovú úlohu pri vytváraní bezpečnejšieho a rešpektujúceho online prostredia. Na internete často zostávajú nenávistné komentáre bez reakcie, pretože anonymita a vzdialenosť online komunikácie ich robia menej závažnými, a ich ignorovanie je bežné, ak nie sú súčasťou širšej verejnej diskusie.

¹ Na Slovensku sú to napríklad firmy Elv.Ai a TrollWall, ktoré ponúkajú nástroje využívajúce umelú inteligenciu na posudzovanie digitálneho obsahu a automatické „skrývanie“ nenávistných komentárov.

Citlivosť na jazyk a schopnosť rozpoznať nenávistné prejavy sa u jednotlivcov líšia. Nie každý je rovnako vnímavý na tento typ komunikácie. *Myšlienky tvoria slová, slová tvoria činy.* V kontexte nenávistných prejavov je tento koncept obzvlášť dôležitý, pretože jazyk používaný v online priestore môže mať vážne dôsledky. Diskriminačný alebo nenávistný jazyk môže viesť k nenávistným činom, ktoré majú hlboký sociálny a psychologický vplyv. Preto je nevyhnutné vnímať jazyk nielen ako nástroj komunikácie, ale aj ako nástroj, ktorý môže podporovať alebo podkopať spoločenské normy a hodnoty.

Výskumy naznačujú, že verejnosť je menej citlivá na nenávistné prejavy než odborníci a odborníčky, ktorí tieto prejavy vnímajú s väčšou intenzitou (Papcunová – Martončík – Fedáková – Kentoš – Adamkovic, 2022). Tento fenomén môže byť dôsledkom zníženej schopnosti rozpoznať zložité formy diskriminácie a agresie, čo poukazuje na nevyhnutnosť zvyšovania povedomia o ľudských právach a etických normách správania v online prostredí. Vzdelávanie o nejednoznačných a často kontroverzných pojmoch, ako sú nenávistné prejavy, je kľúčové pre zlepšenie schopnosti identifikovať a adekvátne reagovať na tento fenomén. Tým

sa nielen zvyšuje citlivosť na jazyk, ale aj schopnosť spoločnosti vytvárať normy, ktoré podporujú rešpekt, dôstojnosť a rovnosť.

AKO MOŽNO PODPORIŤ UVEDOMENIE SI VLASTNÉHO NENÁVISTNÉHO SPRÁVANIA ALEBO AKO HOVORIŤ SO ZNÁMYMI, KTORÍ ŠÍRIA ONLINE NENÁVISŤ

Mnohí ľudia si vôbec neuvedomujú škodlivé dôsledky nenávistného správania na internete. Vzdelávanie v oblasti digitálnej gramotnosti môže pomôcť ľuďom pochopiť, prečo je zodpovedná online komunikácia nevyhnutná.

Na tomto mieste chceme prispieť pár introspektívnymi otázkami. Dajú sa využiť, ak chcete hovoriť s niekým, kto šíri nenávisť v online prostredí a nereaguje na iné argumenty alebo sa stavia do obrannej pozície. Tieto otázky sú sformulované tak, že podnecujú skôr empatiu a znižujú tým silu dezinhibičného efektu. Zároveň upozorňujú na možné negatívne dôsledky priamo pre tohto človeka, nielen pre obeť. Uvedené otázky však môžu slúžiť aj na veľmi úprimnú sebareflexiu každého

človeka, ktorý si ich zodpovedaním môže preskúmať, či sám neprispieva k online nenávistnému konaniu.

Príklady takýchto otázok:

a) *Vieš, čo konkrétne ťa k tejto reakcii viedlo? Zdá sa, že ťa niečo nahnevalo alebo frustrovalo. Môže byť užitočné o tom hovoriť.* – Človek sa nebude cítiť okamžite obvinený a má priestor zamyslieť sa, prečo reagoval tak, ako reagoval. Často sa nenávistné prejavy rodia z nepochopenia alebo frustrácie.

b) *Vieš si predstaviť, ako sa cítia tí, ktorých sa tvoje slová týkajú? Myslíš, že by si sa cítil podobne?* – Táto otázka umožňuje vžiť sa do kože tých, ktorých sa ich

slová týkajú, rozvíja empatiu a pomáha uvedomiť si reálne dôsledky konania vo virtuálnom priestore.

c) *Tvoje nenávistné prejavy môžu viesť k tomu, že ťa ľudia môžu vnímať negatívne. Rozmýšľal si, či by sa dalo reagovať iným spôsobom?* – Otázka pomáha agresorovi uvedomiť si dôsledky, ktoré môžu mať vplyv na neho samého.

d) *Chápem, že máš svoj názor, ale čo keby si ho vyjadril tak, aby si otvoril diskusiu? Možno by to prinieslo lepšiu reakciu.* – Povzbudenie k diskusii namiesto útoku môže pomôcť uvedomiť si, že človek často dosiahne viac, keď svoje myšlienky vyjadrí pokojne a s rešpektom.

Zdroj: shutterstock/Nan_Got

e) *Možno sa ti zdá, že na internete si anonymný, ale to nikdy neplatí úplne. Stojí ti to za to?* – Toto je pripomienka, že správanie na internete má skutočný účinok a že anonymita nie je absolútna.

f) *Poznám ľudí, ktorí si uvedomili, že nenávistné komentáre im nič nepriniesli, a začali namiesto toho diskutovať s rešpektom. Cítili sa lepšie a aj druhá strana na to reagovala lepšie.* – Tento komentár obsahuje tézu, že zmena je možná. Reálne príklady navyše môžu pomôcť pochopiť, že z tejto zmeny môžu ťažiť.

AKO MÔŽEME PODPOROVAŤ POZITÍVNE NORMY V ONLINE PROSTREDÍ

Zlepšenie online prostredia nezačínáme len technológiami, ale predovšetkým našimi činmi. Každý krok, ktorý podnikneme na podporu bezpečnejšieho a zdravšieho online sveta, prispieva k pozitívnej zmene. V závere prinášame konkrétne kroky, ktoré môžu jednotlivci aj skupiny urobiť na vytvorenie inkluzívnejšieho a priateľskejšieho online prostredia.

► Budme opatrní pri našich reakciách.

Niekedy je ľahké reagovať impulzívne alebo agresívne, keď narazíme na niečo, čo nás nahnevá. Skôr než zareagujeme v afekte, je dobré dopriať si chvíľu na zamyslenie. Môžeme si položiť otázky, ako napríklad: „Prečo ma tento komentár tak zasiahol?“ alebo „Ako by som sa cítil/a, keby to bolo povedané o mne?“

► Podporujme rešpektujúcu diskusiu.

Ak sa rozhodneme reagovať na niečo, čo považujeme za nesprávne, skúsme to urobiť s cieľom otvoriť diskusiu, nie viesť útok. Snažme sa vyjadriť svoje názory

pokojne a s rešpektom, čo môže viesť k oveľa produktívnejšiemu dialógu.

► Nahlasujme nenávistné prejavy.

Ak narazíme na nenávistný obsah, nenechávajme to nepovšimnuté. Väčšina online platforiem umožňuje nahlasovať urážlivý obsah, čo môže pomôcť zabrániť jeho ďalšiemu šíreniu.

► Nezmierme sa so status quo a budme aktívni!

Aj keď sa môže zdať, že slacktivismus, teda „lenivý aktivizmus“ ako online podpisovanie petícií alebo „lajkovanie“ príspevkov, je len malým krokom, každá takáto aktivita prispieva k väčším zmenám. Tento minimálny časový záväzok môže mať obrovský vplyv na spoločnosť, pretože každá kvapka v mori sa počíta a môže spustiť reálne iniciatívy, ktoré vedú k pozitívnej zmene.

Zdroj: www.freepik.com

PODOBY RODOVO INKLUZÍVNEHO POUŽÍVANIA SLOVENČINY

Lucia Molnár Satinská

ČO JE RODOVO INKLUZÍVNE POUŽÍVANIE JAZYKA

Rodovo inkluzívne používanie jazyka je rešpektujúce a vyjadruje úctu k všetkým hovoriacim, bez ohľadu na rod. Rodovo inkluzívne vyjadrovanie uvedomelo zahŕňa do komunikácie všetkých (Molnár Satinská, 2025). Niekedy si ani neuvedomujeme, ako môžeme používaním jazyka niekoho vylučovať. Najtypickejším príkladom je používanie generického maskulína, čiže zástupného mužského gramatického rodu. To sa používa s tým, že zahŕňa aj ženy a všetkých. Avšak psycholingvistické výskumy (porov. napr. Gastil, 1990; Valdrová, 2008; Irmen – Linner, 2010; Garnham, 2012) ukazujú, že ľudia si pri použití generického maskulína predstavujú skôr mužov. Každý si to môže overiť jednoduchou hrou: poprosiť svojich známych, nech vymenujú troch politikov, hercov a športovcov. Koľko ženských mien spomenú? Ak žiadne, určite to nebude tým, že nepoznajú žiadnu političku, herečku alebo športovkyňu. Na iných známych možno overiť, či by odpovedali inak, keby otázka znela: vymenujte tri osobnosti z oblasti politiky, športu a herectva.

Rodovo inkluzívne používanie jazyka môže mať dvojaký cieľ. Na jednej strane môže ísť o zviditeľnenie tých, ktorí sa v jazyku strácajú, hlavne žien, ale aj ľudí s ďalšími rodovými identitami. Na druhej strane ide zas o rodové zneutrálnevanie prejavu, teda také, aby v ňom rod nehral žiadnu rolu. V prvom prípade sa preto niekedy hovorí aj o rodovo vyváženom používaní jazyka a v druhom prípade o rodovo neutrálnom používaní jazyka. Strešnými pojmami sú rodovo citlivé alebo rodovo inkluzívne používanie jazyka. V tomto texte používame rodovo inkluzívne používanie jazyka ako také, ktoré zahŕňa viaceré spôsoby vyjadrovania.

PREČO SA POTREBUJEME VYJADROVAŤ RODOVO INKLUZÍVNE

Motivácia k rodovo inkluzívnemu vyjadrovaniu vychádza zvonka aj zvnútra, je kombinovaná. Vonkajšia motivácia rodovo inkluzívneho používania jazyka súvisí najmä s verejným používaním a jazykovou kultúrou rôznych oblastí. Prejavuje sa predovšetkým v inštitucionálnej sfére, či už ide o európske inštitúcie alebo rôzne nadnárodné firmy hlásiace sa k rodovo inkluzív-

nemu používaniu jazyka. Zvnútra ide väčšinou o sebauvedomenie a potrebu sebauvyjadrenia. Ženy majú potrebu vyjadrovať sa o sebe v ženskom rode a chcú byť prítomné a viditeľné (počuteľné) vo verejnom priestore. Samozrejme, tieto komunikačné potreby idú ruka v ruku so spoločenskými potrebami a zmenami v organizácii našej spoločnosti. Približne pred sto rokmi ženy ešte nemali volebné právo a nemohli študovať na univerzitách, preto sa neobjavovali v mnohých profesiách a potreba pomenovávaní a vyjadrovania istých skutočností v ženskom rode bola bezpredmetná. Dnes sa však táto potreba ukazuje ako dôležitá pre veľkú časť populácie. Aj rodiny a rodinný život sa v poslednom storočí zmenili, čo si vyžaduje zmeny aj v tom, ako o nich hovoríme. Rozvodovosť je dnes vysoká a v dôsledku toho vznikajú aj zmiešané rodiny s viacerými mamami a otcami. Mnoho detí tiež žije v pestúnskej starostlivosti, pričom sú v kontakte aj so svojimi biologickými rodičmi. Z týchto a ďalších rodinných foriem, ktoré kedysi neboli rozšírené, pramení potreba pomenovávaní nových rodinných vzťahov.

S motiváciami rodovo inkluzívneho používania jazyka súvisia aj oblasti jeho využívania. Najdiskutovanejšou je **legislatívna oblasť** a otázka, ako rodovo inkluzívne tvoriť rôzne predpisy, smernice a iné právne záväzné texty. Právna a jazyková logika nemusia vždy súhlasiť. V situáciách, keď sa nedá prísť ku konsenzu, sa niekedy využíva nástroj poznámky. Niekde na začiatku dokumentu sa vyjadří, že mužský rod v danom dokumente zahŕňa aj ženy a všetky rodové identity. Nie je to najvhodnejšie riešenie, ale je lepšie, ako neadresovať otázku rodovej inklúzie vôbec.

Z praxe vychádza **oblasť vnútornej administratívy** rôznych inštitúcií a firiem. Z tejto oblasti existuje veľmi

veľa príkladov už aj na Slovensku. Hľadá sa balans medzi praktickosťou a bezpečím. Kto sa v danom priestore cíti prijatý, môže sa väčšinou sústrediť na iné, kľúčovejšie úlohy. Zásadnou je aj **oblasť verejnej komunikácie**, ktorá predstavuje obraz (danej spoločnosti) aj odkaz tým, ktorým je ich komunikácia určená. Táto sféra má aj pevnú výchovnú funkciu, môže byť zdrojom dobrej praxe. Pre slovenčinu zatiaľ rodovo inkluzívne používanie jazyka znamená hľadanie riešení a zdolávanie jazykových výziev.

JAZYKOVÉ VÝZVY SPOJENÉ S RODOVO INKLUZÍVNÝM POUŽÍVANÍM SLOVENČINY

Rodovo inkluzívne používanie slovenčiny predstavuje pre používateľky a používateľov výzvu. Slovenčina patrí k slovanským jazykom, pre ktoré je typické skloňovanie založené na gramatických rodoch. Rodovo neutrálne používanie slovenčiny je preto veľmi náročné a nedajú sa pri ňom uplatňovať rovnaké princípy ako v jazykoch iných typov, ako sú angličtina alebo iné germánske či románske jazyky. Najväčšou výzvou pre slovenčinu je teda hľadanie vhodných vyjadrovacích prostriedkov, takých, ktoré sú v súlade s princípmi slovenčiny, sú široko zrozumiteľné a nepôsobia ťažkopádne. Ide o hľadanie riešení pre reálne jazykové problémy a výzvy. Môžeme ich rozdeliť do niekoľkých kategórií.

KOMUNIKAČNÉ (OBSAHOVÉ)

► Oslovenie

Najzákladnejšou komunikačnou výzvou je vhodné oslovenie. Súvisí aj s tým, že niektoré oslovenia sa v kontexte doby menia a to, čo mohlo byť pred nie-

koľkými desiatkami rokov vhodné, sa dnes za vhodné nepovažuje. Ide najmä o oslovovanie žien súvisiace s vekom alebo ich spoločenským statusom. Oslovenia ako *slečna* alebo *teta* v komunikácii s cudzou ženou vhodné nie sú, môžu sa používať v neformálnej komunikácii s blízkou ženou. Neznámu ženu oslovujeme *pani*. Úcta sa prejavuje aj tým, keď rešpektujeme podobu mena a priezviska danej osoby. Ak má žena priezvisko bez prípony *-ová*, oslovujeme ju tak.

► Stereotypizácia

V prejave je dobré vyhýbať sa stereotypizácii, čiže nepoužívať zovšeobecňujúce vyjadrenia, ktoré nemusia byť pravdivé. Nehovorme o *nežných policajtkách* a *silných šoféroch*. Ženy na materskej nehlúpnú, len majú spánkový deficit a často priveľa úloh. Muži môžu plakať aj konať emotívne. Neexistujú dievčenské a chlapčenské farby či hračky, hoci niektoré obchody sa to ľuďom snažia takto sprostredkovať.

► Diskriminácia

Stereotypizácia môže byť otravná, ale aj neškodná. Ozajstným problémom je, ak prejde do diskriminácie, čiže nerovného zaobchádzania. Nebezpečné sú vyjadrenia ako *dievčatá nepatria na informatiku*, *dievčatá nevedia hrať futbal*, *muži nemajú s deťmi trpezlivosť*, *otec nepatrí s dieťaťom do nemocnice* a pod.

GRAMATICKÉ

V prípade, že sa hovoriaci slovenčinou rozhodnú používať slovenčinu rodovo inkluzívne, často veľmi rýchlo narazia na gramatické prekážky. Slovenčina ako slovanský jazyk používajúci gramatické rody sa ťažko používa rodovo neutrálne či vyvážené bez toho, aby pôsobila ťažkopádne alebo niekedy až nezrozumiteľ-

ne. Pre mnohých je to dôvod, aby sa vzdali inkluzívnej komunikácie a zostali pri **generickom maskulíne** – používajú mužský rod ako univerzálny a zástupný. Títo ľudia vnímajú generické maskulínium ako efektívne riešenie problému s rodovou inklúziou v slovenčine. Pre iných predstavuje generické maskulínium jazykový problém, pretože nevnímajú, že zahŕňa všetkých. Títo ľudia hľadajú iné možnosti inkluzívneho vyjadrovania.

Zdroj: www.freepik.com

Podľa vzoru cudzích jazykov sa ako prvé väčšinou ponúka **zdvojovanie**, to znamená používanie mužských aj ženských tvarov. Napr. *Učitelia a učiteľky rozda- li vysvedčenia*. Problém s takýmto na prvý pohľad jednoduchým prístupom je, že v slovenčine by sme takto mali teoreticky zdvojovať viacero slovných druhov a vznikajú potom, najmä pri dlhších prehovoroch a textoch, veľmi krkolomné vety, ako napr. *Dôslední učitelia a dôsledné učiteľky ocenili prácu nadšených žiakov a žiačok, ktorí a ktoré boli schopní a schopné kreatívne spracovať zadané úlohy*. Táto veta by sa

dala zjednodušiť, ak by sme využili **elipsu**, čiže vynechanie opakujúcich sa informácií, ktorých informačná hodnota je len gramatická. Eliptická veta by mala ostať zrozumiteľná a mohla by vyzeráť takto: *Dôslední učitelia a učiteľky ocenili prácu nadšených žiakov a žiačok, ktorí boli schopní kreatívne spracovať zadané úlohy.*

Zdvojovanie našťastie nie je jediným spôsobom, ako sa v slovenčine vyjadrovať rodovo inkluzívne, preto ani takéto vyjadrovanie nemusí pôsobiť ťažkopádne. Ukážeme si, aké jazykové prostriedky sa ešte dajú využívať.

MOŽNOSTI PRE SLOVENČINU

1. Generické maskulínium
2. Generické feminínium
3. Prechyl'ovanie a zdvojovanie
4. Neutralizácia
5. Striedanie
6. Opis
7. Zmena nezhodného prívlastku na zhodný
8. Interpunkčné inovácie: lomky, hviezdičky a iné
9. Bezrod a nebinárna slovenčina

Najdôležitejšie je uvedomiť si, že nie všetky inkluzívne jazykové prostriedky sú vhodné pre všetky situácie. Niektoré sú vhodnejšie v písomnom prejave, iné v ústnom. Veľmi dôležité je uvedomiť si aj to, o aký štýl ide a kto je cieľové publikum. Či tvoríme administratívny, publicistický, umelecký alebo iný text a komu sa v ňom prihovráame.

1. Generické maskulínium

Ako sme už uviedli, generické maskulínium je na jednej strane vnímané ako efektné riešenie a na druhej strane ako výrazný problém. Ako podpora sa často cituje *Morfológia slovenského jazyka* (Ružička a kol., 1966), v ktorej sa píše: „Mužské pomenovania slúžia vo väčšine prípadov nielen ako názvy mužských osôb, ale i ako súhrnné pomenovania osôb bez rozlíšenia pohlavia: učiteľ, t. j. tak učiteľ, ako aj učiteľka; učitelia = učitelia a učiteľky. Majú teda užší aj širší význam, ktorý možno rozlíšiť len z kontextu. Ženské názvy majú v porovnaní s mužskými len užší rodový význam: učiteľka = žena v učiteľskom povolaní, učiteľky = ženy v učiteľskom povolaní. Tento protiklad bezpríznakového mužského a príznakového ženského pomenovania je pri prevažnej väčšine osobných názvov z rozličných okruhov“ (s. 135). Na inom mieste sa však tiež píše o tom, že generické maskulínium je tendencia, čiže nie nemenné pravidlo: „Názvy ženských osôb sú spravidla feminína. Toto pravidlo sa do istej miery kríži s tendenciou, aby sa mužské osobné názvy využívali vedľa svojho vlastného, užšieho významu i ako súhrnné názvy osôb bez rozlíšenia pohlavia (učitelia = učitelia a učiteľky)“ (s. 130).

Používanie generického maskulína je veľmi rozšírené, ale ostáva problematické a nepovažuje sa za rodovo inkluzívne riešenie.

2. Generické feminínium

Generické feminínium, čiže zástupné používanie ženského rodu pre všetky rody je veľmi málo rozšírené a niekedy sa používa ako provokácia alebo ako zrkadlo generickému maskulínu. Sú však situácie, keď sa používa feminínium na vyjadrenie skutočnosti, pri

ktorej by generické maskulínium pôsobilo nepatrične, najmä pri označovaní ženských kolektívov. Napr. keď by sa hovorilo o žiakoch na dievčenských školách alebo pacientoch na gynekologických oddeleniach. Používanie zdanlivého generického feminína býva často situačné a vychádza z konkrétneho kontextu. Prináša však rozširovanie používania ženského rodu a jeho zviditeľňovanie. Ženský rod by sme mali používať, najmä ak nehovoríme o povolani všeobecne, ale o konkrétnych osobách – ženách. Pomáha to zvýšiť povedomie o rodovej rozmanitosti všetkých sfér.

3. Prechyl'ovanie a zdvojovanie tvarov

Prechyl'ovanie a zdvojovanie tvarov je najčastejším signálom snahy o rodovo inkluzívne používanie jazyka. Niekedy sa v prejavoch využíva len čiastočne, čím signalizuje prihlásenie sa k rodovej inkluzivite. Nemusí ísť o nedôslednosť, ale o vedome zvolenú koncepciu. Napr. sa dodržiava pri priamom oslovení (*vážení páni a vážené dámy*) alebo pri zdôrazňovaní rodovej rôznorodosti v nejakej oblasti, napr. na pracovisku (*poslanci a poslankyne, vedci a vedkyne, zamestnanci a zamestnankyne*) či inde (*diváčky a diváci, čitatelia a čitateľky*).

Zdroj: shutterstock/Dilok Klaisataporn

► **Neutralizácia a hromadné pomenovania**

Nadmerné zdvojovanie tvarov možno obísť striedaním s neutralizáciou a využívaním hromadných pomenovaní. V slovenčine existuje skupina slov označujúcich živé bytosti, ktoré majú gramatický rod, ale ten nie je totožný ani s biologickým pohlavím, ani s rodom ako spoločenskou konštrukciou, a tak sa môže vnímať ako neutrálny a nie je potrebné ho prechýľovať. Ide o označenia, ktoré prirodzene zahŕňajú všetky rodové identity. Sú to slová ako: *osoba, človek, bytosť, obeť, niekto, ktosi* a ďalšie.

Ďalším spôsobom neutralizácie je používanie hromadných pomenovaní. V slovenčine ich máme niekoľko typov.

► **Neodvodené slová a slovné spojenia označujúce kolektív:** *publikum, personál, parlament, poslanecký klub, vedecká obec, občianska spoločnosť*

► **Odvodené slová označujúce kolektív:** *zamestnanectvo, čitateľstvo, študentstvo*

Tento typ kolektívneho označenia je čoraz častejší, pretože sa tvorí jednoducho. Niekedy dochádza k utváraniu homonymie, ako pri slove členstvo, keď dané slovo označuje kolektívne pomenovanie (*členov a členky*) a zároveň abstraktný pojem (*členstvo v klube*). Vzhľadom na vždy prítomný kontext by však nemalo dochádzať k nedorozumeniam vo vyššej miere. Napriek tomu môžu byť niektoré slová už významovo „obsadené“ a nemusia sa ujať v kolektívnom význame, ako napr. ministerstvo, ktoré označuje najmä inštitúciu a nepoužíva sa na označenie ministrov a ministeriek – pravdepodobne aj preto, že máme v tomto kontexte kolektívne a rodovo neutrálne označenie vláda.

Zdroj: shutterstock/Lightspring

► **Eliptické konštrukcie:** *vážení prítomní (ľudia*), hovoriaci, prísediace, protestujúci*

V týchto prípadoch je kľúčová eliptickosť (označovaný subjekt sa z vety vypúšťa), ktorá dodáva týmto slovám neutrálny rozmer, v opačnom prípade sa zvyknú aj zdvojovať, ako napr. *prítomní a prítomné*. Ak využijeme elipsu a ako označované subjekty si domyslíme *ľudí* alebo *osoby*, môžeme použiť ktorýkoľvek gramatický rod a použiť ho ako rodovo neutrálny zo spoločenského hľadiska.

4. Striedanie

V niektorých typoch textov je možné využiť striedanie mužského a ženského rodu vo funkcii generického maskulína a feminína. Ide o vyjadrenia typu: *Psychológovia odporúčajú... Psychologičky sa zhodujú...* Príčom sa myslia rovnaké skupiny odborníkov a odborníčok. Tento spôsob sa odporúča použiť v umeleckých alebo neformálnych textoch, aby nedošlo k nepochopeniu alebo nedorozumeniu.

5. Opis

Neutralizáciu možno doceliť aj opisnými vyjadreniami s využitím princípov uvedených skôr. Napr. *ľudia v susedstve; človek bez domova; všetci, ktorí prišli; niekto s náročným povoláním*.

6. Zmena nezhodného prívlastku na zhodný

Pri snahe o vyhýbanie sa generickému maskulínu môžeme využiť aj zmenu prívlastku, ako napr. v týchto spojeniach: *stráž prezidenta – prezidentská stráž, snem rektora – rektorský snem, jedáleň žiakov – žiacka jedáleň, komunita susedov – susedská komunita*.

7. Interpunkčné inovácie: lomky, hviezdičky a iné

V záujme ekonomického princípu šetrenia miesta, počtu znakov a pod. sa niekedy používajú namiesto zdvojovania a vypisovania celých tvarov rôzne interpunkčné inovácie. Ich používanie je nejednotné a veľmi rôznorodé. Okrem šetrenia miesta sa niekedy používajú aj na to, aby označili aj iné ako binárne vnímanie rodu a zahrnuli aj osoby s inou ako mužskou alebo ženskou rodovou identitou, najmä nebinárne osoby.

► **Lomka – /**

Lomka môže byť dobrým nástrojom v administratívnom štýle, v jednoduchých formulároch alebo označeniach. *Čitateľ/-ka týmto potvrdzuje, že sa oboznámil/-a s čitateľským poriadkom*. Tiež môže dobre fungovať v názve alebo titulku, napr. pri inzeráte s pracovnou pozíciou. *Kuchár/-ka; Čašník/-čka*. V prípade, že sa prechýlením profesie zmení aj slovný základ, je lepšie napísať obe verzie (*vedec/vedkyňa*).

V dlhších textoch sa uplatňovanie lomiek neodporúča, pretože nevyrieši problém zdvojovania a spôsobuje náročnejšie čítanie, a tým aj porozumenie.

► **Hviezdička – ***

Namiesto lomky sa niekedy používa aj hviezdička, ktorá signalizuje aj ďalšie rody. Podobne ako pri lomke je vhodnejšie použitie v nadpise alebo krátkych administratívnych formulároch (*Hľadá sa grafik*čka*).

► **Ďalšie inovácie**

Okrem už spomenutých grafických riešení sa používatelia a používateľky slovenčiny pohrávajú aj s inými

spôsobmi, napr. podčiarkovníkom (čitateľ_ka), bodkou (čitateľ.ka), zvislou čiarou (čitateľ|ka) a ďalšími. Fantázii sa medze nekladú, ale ich použitie je zatiaľ sporadické.

8. Bezrod a nebinárna slovenčina

Špecifickým spôsobom vyjadrovania sa v slovenčine sú pokusy o bezrod (Sely, 2018) a nebinárnu slovenčinu (Vargicovie, 2022). Nejde o lingvistické iniciatívy, ale o iniciatívy „zdola“, čiže pokusy nebinárnych osôb prispôbiť si vyjadrovanie tak, aby im sedelo. Hoci sa zatiaľ nenašla koncepcia, ktorá by bola univerzálne prijatá alebo presadená do širšieho používania, snahy o bezrodové a nebinárne vyjadrovanie v slovenčine sú zaujímavým príspevkom k rozmanitosti používania jazyka.

VŠEOBECNÉ ODPORÚČANIA, AKO POSTUPOVAŤ PRI TVORBE RODOVO INKLUZÍVNEHO OBSAHU

► Uvažovať rodovo inkluzívne už pri tvorbe textu

Text sa tvorí ľahšie, ak priamo uplatňujeme rôzne výrazové prostriedky a „neprekladáme“ z generického maskulína do zdvojenej podoby.

► Striedať a vyvažovať dostupné možnosti

Použiť neutralizáciu, kde sa dá, zdvojovať s mierou, používať opis, ak je menej ťažkopádny ako zdvojovanie, občas využiť elipsu (výpustku), ak to neohrozí zrozumiteľnosť, hľa-

dať a používať synonymá. Uvedomiť si, že sa nemusí uplatňovať len jeden prístup, vyvážené striedanie prístupov tvorí súrodý text či prejav.

► Premýšľať nad cieľovým publikom

Komu je text určený? Koho chcem osloviť? Môže rodovo inkluzívne použitie slovenčiny prekážať v prijatí obsahu, ktorý chcem komunikovať? Do akej miery si môžem dovoliť experimentovať? Opäť záleží na žánri a type komunikácie.

► Test otočením

Vyhňme sa stereotypizácii: povedali by sme rovnaké tvrdenie aj o mužoch/ženách?

KAŽDÝ ČLOVEK SA MÔŽE CÍTIŤ V JAZYKU PRIJATÝ

Rodovo inkluzívne používanie slovenčiny je také, v ktorom sa uvedomelo využívajú predovšetkým existujúce vyjadrovacie prostriedky a nové slová sa tvoria v súlade so slootovými princípmi. Možnosti, ktoré ponúka (aj) tento text, nie sú záväzné. Ide o ukážky rôznych postupov pre ľudí, ktorí sa chcú vyjadrovať rodovo inkluzívne. Aj malé zmeny v jazykovom prejave môžu mať veľký vplyv na to, ako sa komunikujúce osoby cítia. Inkluzívna komunikácia prispieva k upevňovaniu nášho členstva v spoločnosti, čo znamená, že sa môžeme ľahšie sústrediť na zvládanie životných úloh a nie na boj za jazykové sebaurčenie. Rodovo inkluzívne používanie jazyka je súčasťou efektívnej komunikácie, čiže takej, ktorá je zrozumiteľná a nezraňujúca či nevylučujúca.

Zdroj: www.freepik.com

REFERENCIE

- CRAIG-HENDERSON, K. – SLOAN, L. R. (2003). After the hate: Helping psychologists help victims of racist hate crime. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 10(4), pp. 481-490. <https://doi.org/10.1093/clipsy.bpg048>
- CRYSTAL, D. (2000). *Language death*. New York: Cambridge University Press. 198. p.
- DOLNÍK, J. (2012). *Sila jazyka*. 1. vyd. Bratislava: Kalligram. 368 s.
- DOLNÍK, J. (2018). Lexikálny význam v recepcii. *Jazykovedný časopis*, 69(3), s. 302 – 315.
- GARNHAM, A. et al. (2012). Gender Representation in Different Languages and Grammatical Marking on Pronouns: When Beauticians, Musicians, and Mechanics Remain Men. *Discourse Processes*, 49(6), pp. 481-500.
- GASTIL, J. (1990). Generic Pronouns and Sexist Language. The Oxymoronic Character of Masculine Generics. *Sex Roles*, 23(11/12), pp. 629-643.
- GILES, H. (1973). Communicative Effectiveness as a Function of Accented Speech. *Speech Monographs*, 40, pp. 330-331.
- GILES, H. – RAKIČ, T. (2014). *Language Attitudes: Social Determinants and Consequences of Language Variation*. In: T. M. Holtgraves (ed.). *The Oxford Handbook of Language and Social Psychology*. New York: Oxford University Press, pp. 11-26.
- IRMEN, L. – LINNER, U. (2010). Reprezentace genericky maskulinních osob. Teoretická integrace dosavadních výsledků. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, 12(2), s. 3 – 11.
- KRÁĽOVÁ, Ľ. (2022). Špecifické problémy jazykovej a národnej sebareflexie Rusínov na Slovensku v duchu sčítaní obyvateľov, bytov a domov v rokoch 1991 – 2021. In: *Studium Carpatho-Ruthenorum 2022. Štúdie z karpatorusinistiky 14*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove – Centrum jazykov a kultúr národnostných menšín, Ústav rusínskeho jazyka a kultúry, s. 35 – 48.
- MIKO, F. (1989). *Aspekty literárneho textu: Štúdie 6*. 1. vyd. Nitra: Pedagogická fakulta. 208 s.
- MOLNÁR SATINSKÁ, L. (2025). Rodovo inkluzívne používanie slovenčiny: výzvy a možnosti. *Kultúra slova*, 59(2), s. 65 – 74.
- ONDREJOVIČ, S. (2020). Purizmus v diskriminačnom diskurze (1. časť). *Slovenská reč*, 85(2), s. 127 – 142.

PAPCUNOVÁ, J. – MARTONČIK, M. – FEDÁKOVÁ, D. – KENTOŠ, M. – ADAMKOVIC, M. (2022). Perception of hate speech by the public and experts: Insights into predictors of perceived hate speech toward migrants. Dostupné na: <https://doi.org/10.31234/osf.io/wvmfd>

POSETTI, J. – MATTHEWS A. (2018). A Short Guide to the History of 'Fake News' and Disinformation. Washington: International Center for Journalists 7. Dostupné na: https://www.icfj.org/sites/default/files/2018-07/A%20Short%20Guide%20to%20History%20of%20Fake%20News%20and%20Disinformation_ICFJ%20Final.pdf [cit. 31. január 2025].

PUPALA, B. – FRIDRICHOVÁ, P. (2022). Vzdelávanie pre 21. storočie – východiská zmien v kurikule základného vzdelávania. Bratislava: Štátny pedagogický ústav. Dostupné na: <https://vzdelavanie21.sk/wp-content/uploads/2022/06/Vychodiska-zmien-v-kurikule-zakladneho-vzdelavania.pdf> [cit. 31. január 2025].

REED, E. S. (1996). *Encountering the world: Toward an ecological psychology*. Oxford University Press. 214 p.

RUSINKOVÁ, J. (2019). *Diskriminačná instrumentalizácia jazyka*. Bratislava: Veda – vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. 182 s.

RUŽIČKA, J. a kol. (1966). *Morfológia slovenského jazyka*. Bratislava: Veda – vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. 896 s.

SELY (2018). Agender: Bezrod: Potreba a aplikácia neutrálneho gramatického rodu v slovenskom jazyku. Dostupné na: <https://drive.google.com/file/d/0ByQCupCbsPLMY0N6NVprZ1F4VUU/view?fbclid=IwAR1JU3Sz4oRv-MgMRUhFXLY-ykudOfbrJzJINj2kh0IPULCMsBRCdMAZaL24&resourcekey=0-rLEZxraT06N3nxZh29Phwg> [cit. 31. január 2025].

SKUTNABB-KANGAS, T. – PHILLIPSON, R. (1995). *Linguicide and Linguicism*. Dostupné na: www.tove-skutnabb-kangas.org/dl/152-159-Skutnabb-Kangas-T-Phillipson-R-1995-Linguicide-and-Linguicism-In-ROLIG-papir-53-Roskilde-Universitetscenter.pdf [cit. 31. január 2025].

SKUTNABB-KANGAS, T. – PHILLIPSON, R. (2017). Linguistic rights and wrongs. In: T. Skutnabb-Kangas – R. Phillipson (eds.). *Language Rights*. London/New York: Series Critical Concepts in Language Studies. Volume 2: Language Policy in Education: Violations or Rights for All? Dostupné na: https://www.researchgate.net/publication/311453345_Linguistic_rights_and_wongs [cit. 31. január 2025].

SOÓKY, R. (2020). Ako (ne)testujeme čítanie s porozumením – čitateľská gramotnosť na pozadí interpretačnej kompetencie. *Slovenská reč*, 85(3), s. 338 – 360.

SOÓKY, R. (2022). How (un)freedom is being developed: The linguistic world of one political party in Slovakia concerning liberalism. *Jazykovedný časopis*, 73(3), s. 329 – 353.

VALDROVÁ, J. (2008). „Žena a vědec? To mi nejde dohromady.“ Testy generického maskulina v českém jazyce. *Naše řeč*, 91(1), s. 26 – 38.

VARGICOVIE, V. (2022). *Nebinárna príručka*. Dostupné na: <https://drive.google.com/file/d/1cAzhcGQSt-gebxQ1CqJCChImxOu-7jSe/view> [cit. 31. január 2025].

ELEKTRONICKÉ ZDROJE

Bezhejtu.sk. Dostupné na: <https://bezhejtu.sk/about> [cit. 31. január 2025].

European Commission against Racism and Intolerance. (2020). ECRI 6th report on the Slovak Republic. Council of Europe. Dostupné na: <https://rm.coe.int/ecri-6th-report-on-the-slovak-republic/1680aa0a088> [cit. 31. január 2025].

European Commission against Racism and Intolerance. (2023). ECRI conclusions on the implementation of the recommendation in respect of the Slovak Republic. Council of Europe. Dostupné na: <https://rm.coe.int/ecri-conclusions-on-the-implementation-of-the-recommendation-in-respec/1680aa6867> [cit. 31. január 2025].

Zákon č. 365/2004 Z. z. o rovnakom zaobchádzaní v niektorých oblastiach a o ochrane pred diskrimináciou a o zmene a doplnení niektorých zákonov (antidiskriminačný zákon). Dostupné na: https://www.slov-lex.sk/ezbierky-fe/pravne-predpisy/SK/ZZ/2007/326/vyhlasene_znenie.html#predpis.clanok-1.odsek-1 [cit. 31. január 2025].

Zákon Národnej rady Slovenskej republiky č. 270/1995 Z. z. Zákon o štátnom jazyku Slovenskej republiky. Dostupné na: https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1995/270/vyhlasene_znenie.html [cit. 31. január 2025].

AUTOR/KY

Mgr. Jaroslava Rusinková, PhD.

Mgr. Roman Soóky, PhD.

Mgr. Jana Papcunová, PhD.

Mgr. Magda Petrjánošová, PhD.

PhDr. Lucia Molnár Satinská, PhD.

ODBORNÝ GARANT PROGRAMU OTVORENÁ AKADEMIA

RNDr. Pavol Siman, PhD.

JAZYKOVÁ KOREKTÚRA

PhDr. Sibyla Mislovičová

GRAFICKÝ DIZAJN & DTP

RNDr. Gabriela Obadalová

VYDAVATEĽ

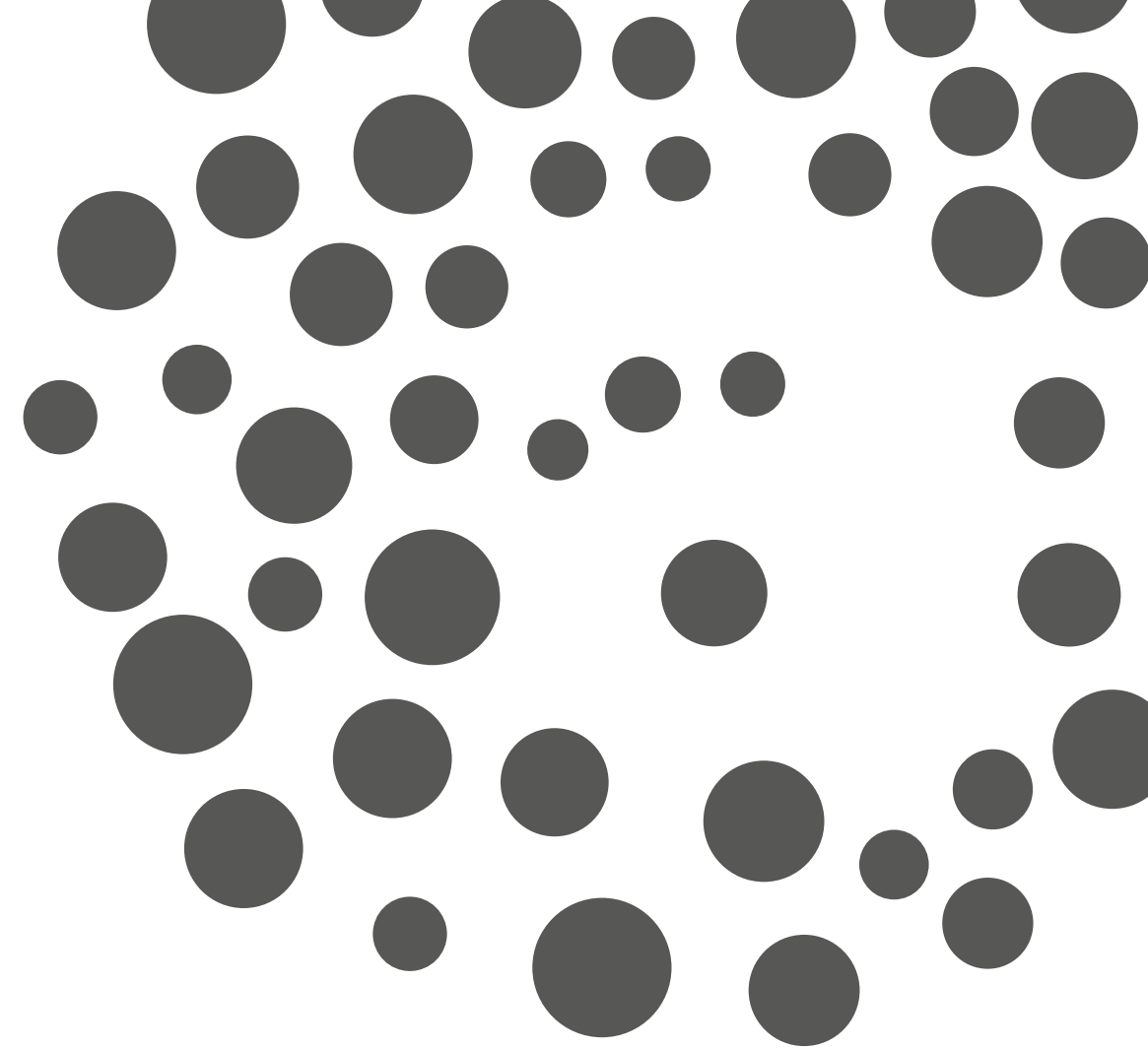
Slovenská akadémia vied

Štefánikova 49

814 38 Bratislava

www.otvorenaakademia.sk

ISBN 978-80-69181-01-4

SLOVENSKÁ AKADEMIA VIED

Štefánikova 49
814 38 Bratislava

www.otvorenaakademia.sk